

KRAJOBRAZ KULTUROWY
POWIATU GOŁDAPSKIEGO
- ĆWICZENIA -

Opracował
Jakub Rudnicki

Gołdap 2006

Opracowanie tekstu: Jakub Rudnicki

Serdeczne podziękowania

pani Annie Michowiak

oraz

pani Alicji Wysockiej

za pomoc w realizacji przedsięwzięcia

Opracowano w **Domu Kultury w Goldapi**
w ramach projektu realizowanego przez
Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa „BORUSSIA”:
„Międzynarodowy wolontariat w ochronie krajobrazu kulturowego na Warmii i Mazurach”,
finansowanego ze środków **Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność, Przyszłość”**.

Goldap 2006

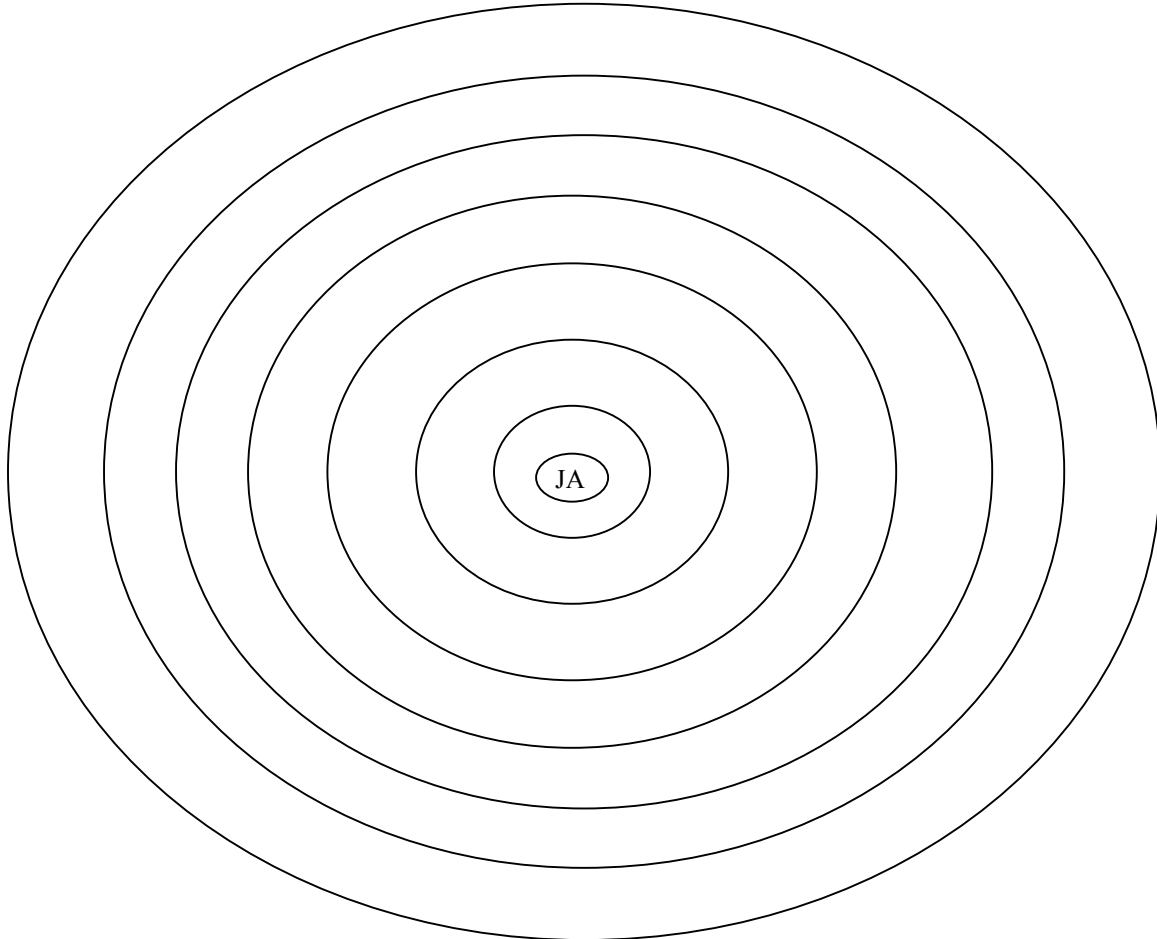
WSPÓLNOTA KULTUROWA
BORUSSIA

Stiftung
„Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“
Fonds „Erinnerung und Zukunft“

SŁOWO O REGIONALIZMIE

- I. Wpisz w odpowiednie okręgi podane nazwy miejsc - od najbliższych ci do najbardziej ogólnych: świat, region, dom, szkoła, państwo, kontynent, miejscowość.

- II. Przyporządkuj odpowiednio elementy materialne i niematerialne krajobrazu kulturowego: wierzenia, jeziora, podania, zwyczaje, cmentarze, pamięć o wydarzeniach historycznych, aleje przydrożne, wspomnienia mieszkańców, kościoły, wyniesienia terenu.

Elementy materialne	Elementy niematerialne

III. Przedyskutuj w klasie i wyjaśnij, jak rozumiesz pojęcie „zakorzenia”, opisane przez polskiego laureata Nagrody Nobla - Czesława Miłosza - w słowach: „Zakorzenie jest na pewno stałą potrzebą natury ludzkiej. Może łączy się to z prawami ludzkiego organizmu, a ściślej z prawami rytmu. To, co znane i swojskie, pozwala utrzymać ten sam rytm wewnętrzny, o którym mało wiemy, co nie znaczy, że nie istnieje”.

.....

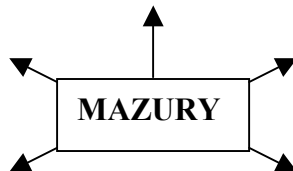
.....

.....

.....

.....

IV. Z jakimi walorami przyrodniczymi i kulturowymi kojarzą ci się Mazury?

V. Na podstawie tekstu wymień charakterystyczne elementy krajobrazu Warmii i Mazur.

„Warmia, Mazury i Powiśle – to regiony wyraźnie wyodrębnione pod względem form rodzimej zabudowy wsi, miasteczek i miast. Regiony wyróżniają się nie tylko malowniczym krajobrazem naturalnym z rozległymi lasami i licznymi jeziorami, ale przede wszystkim charakterystycznym krajobrazem kulturowym, na który składa się, poza wspomnianymi walorami przyrodniczymi, również sieć osadnictwa sięgająca XIII-XIV-wiecznej kolonizacji prowadzonej przez zakon krzyżacki i biskupów warmińskich. Czytelnym obrazem tej kolonizacji jest sieć miast z zachowanym nadal dawnym układem urbanistycznym, często związanym z krzyżackim lub biskupim zamkiem. Osadnictwo wiejskie to liczne majątki ziemskie oraz zwarte wsie z charakterystycznym dla najwcześniejszego średniowiecznego okresu osadnictwa układem owalnic i wsie ulicówki, powstałe w okresie późniejszym, głównie w wyniku osadnictwa XVII- i XVIII-wiecznego, otoczone często rozproszoną kolonijną zabudową gospodarstw, związaną z XIX-wiecznymi reformami agrarnymi. Elementami charakterystycznymi są gotyckie i neogotyckie kościoły, warmińskie barokowe kościoły pielgrzymkowe, zabudowa z czerwonej cegły z dachami krytymi dachówką., warmińskie kapliczki, liczne mazurskie cmentarze ewangelickie oraz wspaniałe aleje przydrożne. Na Warmii i Mazurach wykształcił się unikatowy, niespotykany w innych regionach krajobraz kulturowy”.

Iwona Liżewska, Wiktor Knercer, „Zachowane – ocalone? O krajobrazie kulturowym i sposobach jego kształtowania”, WK BORUSSIA, Olsztyn, 2003, str. 15

.....

.....

.....

.....

.....

VI. Wymień elementy krajobrazu kulturowego, znajdujące się na terenie powiatu goldapskiego, których nie ma w innych regionach Polski.

.....

.....

.....

.....

.....

VII. Podziel odpowiednio czynniki mające wpływ na obecny krajobraz powiatu goldapskiego: lodowiec, turystyka klimat, lasy, wyniesienia terenu, język, rolnictwo, osadnictwo, granica z obwodem kaliningradzkim, II wojna światowa.

Czynniki historyczno-społeczne	Czynniki gospodarcze	Czynniki przyrodnicze

VIII. Jakie widzisz współczesne zagrożenia krajobrazu kulturowego na Mazurach?

.....

.....

.....

.....

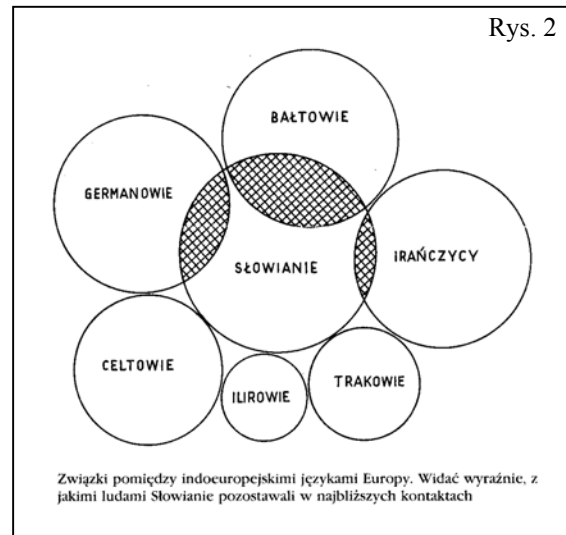
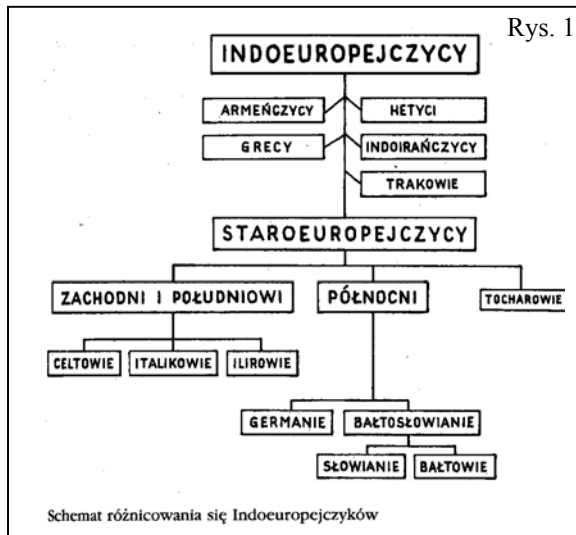
.....

IX. Czy podoba ci się region, który zamieszkujesz? Wymień zalety i wady powiatu goldapskiego.

zalety	wady

PRUSOWIE – TAJEMNICZY LUD

- I. Historycy, archeolodzy, a także językoznawcy początków dzisiejszych narodów, nacji, państw poszukują w dalekiej przeszłości. Ci ostatni, na podstawie badań nad językiem stworzyli hipotezę istnienia języka praindoeuropejskiego. Historycy, m.in. wybitny uczyony A. Meillet uważali, że lud praindoeuropejski istniał na pewno, trudno jednak określić, gdzie i kiedy. Z czasem ludy indoeuropejskie różnicowały się (rys. 1). Różnie przedstawiają się kontakty językowe pomiędzy grupami językowymi (rys. 2). Do bałtyjskiej grupy językowej należą: język łotewski, litewski, a z wymarłych staropruski i jaćwieski. **Na podstawie rysunków powiedz, z jaką grupą najsilniej jest spokrewniona bałtyjska grupa językowa?**

II. Przeczytaj poniższy tekst i wymień nazwy, którymi określano Prusów.

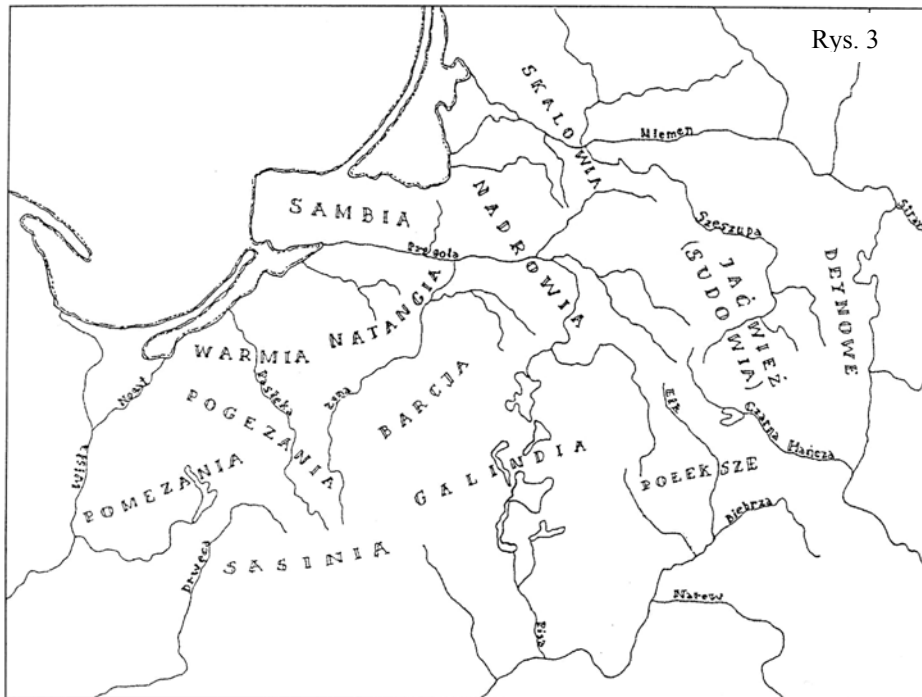
„Rozpoczynając wyjaśnianie pochodzenie nazwy Prusowie, należy wspomnieć o najwcześniejszych jej zapisach w kronikach w celu wskazania, że naród ten był już wcześniej znany, tyle że pod inną nazwą. Już w I w. n.e. Tacyt w swoim dziele „Germania”, użył nazwy „Estowie” jako ludu zamieszkującego poza granicami ówczesnego Cesarstwa Rzymskiego.

W II w. n.e. Klaudiusz Ptolemeusz z Aleksandrii w „Zarysie geografii” wymienia nazwy „Galindai” i „Soudinai”, które można identyfikować z plemionami pruskimi Galindów i Sudowów (Jaćwiegów). Tyle możemy się dowiedzieć z zapisów starożytnych pisarzy. Nazwa „Estów” pojawia się także w opisie Wulfstana, anglosaskiego kupca ze schyłku IX w.

Najstarszy i najbardziej zbliżony zapis nazwy Prusowie pochodzi z poł. IX w. i jest zamieszczony w „Geografie Bawarskim” - autor podaje nazwę „Bruzi”. Wiek później (około 966r.) arabski podróżnik i kupiec żydowskiego pochodzenia - Ibrahim ibn Jakub zanotował nazwę „Brus”. Pierwszy łaciński zapis nazwy pochodzi z IX wieku. Został zawarty w dokumencie „Dagome iudex” i brzmi: „Pruzze”, wypierając ostatecznie nazwę „Estowie”.

Aneta Szczepaniak, „Pochodzenie nazwy „Prusy” i język pruski.”, www.histmag.org

- III. Prusowie nie wytworzyli nigdy własnej państwowości. Ich ziemie możemy podzielić na terytoria zamieszkiwane przez poszczególne plemiona. Wymień je na podstawie zamieszczonej poniżej mapki. Posiłkując się współczesnymi mapami, zaznacz przybliżone położenie dzisiejszej Goldapi i powiatu goldapskiego. Jakie plemiona mogły zamieszkiwać te tereny?

Mapa podziału plemiennego Prus (X–XIII w.)
W Jaćwiewy wyróżniono dodatkowo dwie mniejsze jednostki polityczne: Poeksze i Deynowe

IV. Na podstawie tekstów źródłowych wypisz cechy pozytywne i negatywne ludów pruskich.

„(...) według Długosza obrzędy i zwyczaje barbarzyńskich Prusów dalekie były od szczególnego okrucieństwa. Podawane przez kronikarza przykłady pokazują nawet, że Prusowie należeli przez długi czas do najbardziej pokojowo nastawionych ludów pogańskich. Według rejestru przymiotów i przywar, jakie podaje autor „Roczników...”, Prusowie zabójstwo ścigali okrutną zemstą, byli gościnni i ludzcy, oddawali się pijaństwu, używali kobyłego mleka i nie znali win; zwolennicy opilstwa, uważali, że nie ugościli dostatecznie, jeśli gościa nie widzieli pijanego; zarówno mężczyźni, jak i kobiety codziennie używali łaźni, aby wypędzić z ciała skutki opilstwa; nikomu nie wolno było żebrać, a każdemu łaknącemu, gdy wstąpił, dawano jedzenie”.

„Warmia i Mazury”, Erwin Kruk, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław, 2003

„Równocześnie z Jaćwingami ustępują i Prusowie z widowni dziejowej (około r. 1280), mimo to dochowały się nam o nich liczniejsze i cenniejsze szczegóły wierzeń, obrzędów, zwyczajów, języka dotyczące. Starzy Prusowie - dziwny to naród, najszlachetniejszy między barbarzyńskimi, jak owi „najsprawiedliwsi” Trakowie i Getowie Homera i Herodota; nawet nazwa owa, u Tacyta dla całego szczepu od Niemców przyjęta, Aestii, mogłaby „zacnych, czcigodnych” oznaczać (gockie Aisteis niby, od aistan - szacować, czczyć); i w późniejszych źródłach nachodzimy dla nich przydomki „spokojnych”, „najbardziej ludzkich” i podobne, mimo nadzwyczajnej waleczności, poświadczonej w X wieku przez Araba geografa.

Jedyny to naród, nie widzący w rozbitkach morskich upragnionej zdobyczy, a pomagający im litościwie, broniący ich nawet sam od piratów, najgościnniejszy, porzucający dla gościa i zwykłą trzeźwość, i skromność w jedzeniu i piciu, najskromniejszy, nie dbający o wystawniejszą odzież lub ozdoby. Przesilenie ekonomiczne nie groziło tu łatwo: ubogi chodził bowiem śmiało od domu do domu i pożywał się, kiedy i gdzie chciał; przeludnienia nie było, bo dzieci, szczególnie córki, zabijano lub sprzedawano - dziwna niekonsekwencja u narodu wielożennego, który żony zawsze kupował, więc pozbywaniem się córek dochodu się pozbawiał. Dziedziczyli tylko synowie; skoro tych zabrakło, majątek z rodu wychodził”.

„Starożytna Litwa. Ludy i Bogi. Szkice historyczne i mitologiczne”, Aleksander Brückner, Nakładem Księgarni Naukowej, Krucza 44, Druk K. Kowalewskiego, Mazowiecka 8, Warszawa, 1904

cechy pozytywne	cechy negatywne

V. Podkreśl w tekstach postacie, obiekty i miejsca, które Prusowie otaczali kultem.

„Udał się ku graniczącej z ziemiami Polaków, rozciągającej się na północ aż ku morzu krainie Prusów. W tym czasie Prusowie, lud srogi i okrutny, pogrążeni byli w bałwochwalstwie i czci demonów i tak jawnie zaślepieni w błędach, że czcili jako bogów słońce, księżyc, gwiazdy, zwierzęta, ptaki, ogień i inne stworzenie. Uważali za święte pewne lasy, jeziora i wody, w których nie wolno było łowić, polować ani wyrębywać. Mieli własny język, częściowo pochodzący z łaciny, a trochę podobny do litewskiego, i prawie tych samych bogów, obrządki i uroczystości”.

„Roczniki, czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego”, Jan Długosz (o wyprawie św. Wojciecha)

Szczątki wierzeń Prusów i Litwinów pruskich (fragment).

„I tak uchodzą Prusowie ogólnie za naród „najspokojniejszy”, „najbardziej ludzki” i mogliby za wzór służyć, gdyby nie ich uporne pogaństwo, nieznoszące chrześcijan w swej ziemi w obawie, że dla takich przybyszów obcego zakonu „ziemia im wyjałowuje, drzewa się owocem nie pokryją, nowego przyplodku nie będzie, a przestarzały dobytek nie umrze”.

U Prusów pogan zaznacza się istnienie świętych gajów, pól i rzek, gdzie ani rąbano, ani orano lub koszone, ani ryb łowiono, ani wody pito, ani do brzegów przybijano, dokąd niepowołany wejść nie śmiał, szczególnie chrześcijanom dostępu broniono. Gaje, pola i wody poświęcone są bóstwom powietrza i wody, ziemi i ognia, ciałom niebieskim, gromowi, ptactwu, zwierzętom czworonożnym i gadom (zamiast gadów wymienia kronikarz pogardliwie ropuchę). Bóstwo obierało gaj, pole lub wodę; rękojmią jego obecności było jakieś drzewo lub wyróżniająca się grupa drzew (...). W znamienitszych miejscach utrzymywał ofiarnik święty ogień, niegasnący, żywy; dla większych gminnych ofiar zwoływał on tam wiernych krywą (laską); tu ofiarowano część (trzecią) zdobyczy wojennej(...). Główną część kultu stanowiły ofiary i wieszczby.

Trudno jednak nie wspomnieć o dziwnym podaniu zapisanym przez tegoż chronistę, któremu i powieść o niegdyś możliwych (i nazwa to oznaczać się zdaje) „Galindach” zawdzięczamy, opartą na trafnych rysach. Piotr z Dusburga, prawiąc o kulcie gajów, łęgów i wód świętych, dodaje: „Było zaś w pośrodku owego zdroźnego ludu, tj. w Nadrowii, miejsce zwane Romow, od Romy (Rzymu) nazwane, gdzie mieszkał tak zwany Kriwe, czczony jako papież, bo jak papież powszechnym kościołem wiernych rządzi, tak rządziły się wedle wskazania lub rozkazu owego (Kriwe’ga) nie tylko wymienione ludy (pruskie), ale i Litwini, i inne ludy ziemi liwońskiej”.

„Starożytna Litwa. Ludy i Bogi. Szkice historyczne i mitologiczne”, Aleksander Brückner, Nakładem Księgarni Naukowej, Krucza 44, Druk K. Kowalewskiego, Mazowiecka 8, Warszawa, 1904

VI. Na podstawie informacji ze skryptu wyjaśnij pojęcia:

wiec – .....

.....

lauks – .....

.....

VII. Zaznacz właściwą odpowiedź a następnie nanieś ją do tabelki poniżej testu:

1. Najwcześniej wymieniane w źródłach plemiona to:
  - a) Pomezanie i Jaćwingowie,
  - b) Bartowie i Sasinowie,
  - c) Galindowie i Sudawowie,
  - d) Nadrawowie i Galindowie.
2. Prusowie należą do ludów:
  - a) słowiańskich,
  - b) bałtyjskich,
  - c) gockich,
  - d) litewskich.
3. Tereny zamieszkiwane przez pierwotnych Prusów możemy podzielić na:
  - a) lauks, ziemia, plemię,
  - b) ziemia, pole, państwo pruskie,
  - c) ziemia, lauks, państwo pruskie,
  - d) lauks, pole, plemię.
4. Prusowie zajmowali się głównie:
  - a) handlem, kaletnictwem,
  - b) hodowlą, hutnictwem,
  - c) rzemiosłem, rolnictwem,
  - d) rolnictwem, bartnictwem.
5. Prusów możemy podzielić na:
  - a) nobiles, wolnych, niewolnych,
  - b) możnych, szlachtę, wiec,
  - c) nobiles, szlachtę, chłopów,
  - d) możnych, chłopów, niewolników.
6. Wiec decydował o:
  - a) o zawarciu sojuszu,
  - b) o wyprawach wojennych,
  - c) o podziale prac publicznych,
  - d) wszystkie odpowiedzi są poprawne.
7. Plemiona pruskie w XIII wieku graniczyły z:
  - a) Mazowszem, Rusią, Żmudzią, Pomorzem Gdańskim,
  - b) Rusią, Litwą, Mazowszem, Brandenburgią,
  - c) Pomorzem Gdańskim, Wielkopolską, Żmudzią, Rusią,
  - d) Czechami, Polską, Litwą, Rusią.
8. „Złotem północy” nazywamy:
  - a) zboże,
  - b) żelazo,
  - c) drewno,
  - d) bursztyn.
9. Plemiona pruskie utworzyły państwo w:
  - a) XI w.,
  - b) XII w.,
  - c) XIII w.,
  - d) nigdy nie utworzyły państwa.
10. Prusowie byli:
  - a) chrześcijanami,
  - b) poganami,
  - c) katolikami,
  - d) ewangelikami.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE REGIONU, GRANICE ADMINISTRACYJNE, MIESZKAŃCY

I. Przeczytaj poniższy tekst i wykonaj zadania dotyczące województwa warmińsko-mazurskiego.

„WOJEWÓDZTWO WARMIŃSKO-MAZURSKIE - województwo (od I 1999) w pn.-wsch. Polsce; na pn. graniczy z obwodem kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, na wsch. z woj. podlaskim, na pd. z mazowieckim, na zach. z kujawsko-pomorskim i pomorskim, powierzchnia 24 203 km² (4. miejsce w kraju); 1,5 mln mieszkańców; stolica - Olsztyn, inne większe miasta: Elbląg, Ełk.

Przez województwo przebiega z pn. na pd. granica między Niżem Środkowoeuropejskim a Niziną Wschodnioeuropejską. W młodoglacjalnym krajobrazie dominują pojezierza z jeziorami polodowcowymi, głęboko wciętych dolinami rzek oraz zabagnionymi zagłębieniami bezodpływowymi. Najwyżej wznoszą się: Garb Lubawski (Dylewska Góra - 312 m n.p.m.) i Wzgórza Szeskie (Góra Szeska - 309 m n.p.m., Tatarska Góra 308 m n.p.m.).

Klimat dość chłodny, wilgotny o wpływach kontynentalnych; średnia temperatura roczna maleje od 7,5°C na zach. do poniżej 6,5°C na wsch.; opady od 600 mm do ponad 700 mm; okres wegetacyjny krótki 205-190 dni.

W granicach województwa warmińsko-mazurskiego znajdują się obszary źródliskowe wielu rzek, m.in.: Szkwy, Omulwi, Wkry (dorzecze Narwi), Drwęcy, Osy (dorzecze Wisły), Łyny (dorzecze Pregoty), Pasłęki (ujście do Zalewu Wiślanego); liczne jeziora polodowcowe (ponad 1000), największe - Śniardwy, Mamry, Jeziorak; Kanał Ostródzko-Elbląski łączy dorzecze Wisły z Zalewem Wiślanym.

Lasy, głównie sosnowe i świerkowe, zajmują 30% pow. woj., w powiatach piskim i szczywieńskim prawie 50%; największe kompleksy: Puszcza Piska, lasy napiwodzkie, Puszcza Romincka. Województwo należy do najczystszych w kraju, obejmuje część regionu zw. Zielonymi Płucami Polski; ścieki komunalne i przemysłowe są oczyszczane w 91%. Obszary chronione obejmują 44,7% pow. regionu (największa wśród wszystkich woj. powierzchnia chroniona); jest sześć parków krajobrazowych (siódmy na granicy województwa), Rezerwat Biosfery Jezioro Łuknajno (ostoja labędzia niemego) oraz wiele innych różnorodnych rezerwatów przyrody.

Województwo roln.-przem., z wzrastającym udziałem usług, m.in. handlu i turystyki. Występują bogate złoża surowców skalnych dla budownictwa oraz kredy jeziornej. Przemysł jest słabo rozwinięty, najlepiej na zachodzie regionu. Rzadka sieć komunikacyjna; najważniejsze: linia kolejowa i droga: Warszawa-Ostróda-Elbląg-Gdańsk, z odgałęzieniem do Olsztyna i dalej do Szczytna i Bartoszyca oraz droga Grudziądz-Augustów; ponadto przejścia graniczne w Braniewie, Gołdapi i in.; żegluga śródlądowa; mniejsze znaczenie żeglugi na Zalewie Wiślanym, lotnisko w Szymanach k. Szczytna.

Region o wysokich przyrodniczych walorach turystycznych i rekreacyjnych (ponad 1 tys. jezior, rzeki, lasy, małe zanieczyszczenie środowiska, najczystsze w kraju powietrze), dobrze zagospodarowany (ok. 67 tys. miejsc noclegowych, głównie sezonowych), odwiedzany przez ponad 1,5 mln turystów rocznie (przy rosnącym udziale gości zagr., gł. z Niemiec); rozwój turystyki pobytowej, żeglarskiej, głównie na Wielkich Jeziorach Mazurskich oraz kajakarskiej (Krutynia), pieszej, rowerowej, ponadto turystyki jeździeckiej, wędkarskiej, narciarskiej (Piękna Góra w Gołdapi, Góra Krzyżowa w Lidzbarku Warmińskim), agroturystyki i myślistwa. Bogactwa, w które wyposażyła ten region przyroda, dopełniają obiekty architektoniczne - średniowieczne zamki krzyżackie, biskupie rezydencje, kościoły, ratusze, dawne budownictwo wiejskie. Jedną z największych atrakcji turystycznych jest zabytkowy Kanał Elbląsko-Ostródzki; często odwiedzane ze względu na zabytki są m.in.: Frombork, Nidzica, Gierłoż, Olsztynek (skansen); ośrodek kultu religijnego w Świętej Lipce.

Encyklopedia PWN Geografia, Przemysław Śleszyński, Marek Więckowski

1. Wymień województwa graniczące z województwem warmińsko-mazurskim.

.....
.....

2. Odszukaj na mapie i wymień:

a) trzy największe miasta województwa warmińsko-mazurskiego.

.....

b) trzy największe jeziora naszego województwa.

.....

c) trzy najwyższe wzniesienia naszego województwa.

.....

.....

d) przynajmniej cztery parki krajobrazowe położone na terenie naszego województwa.

.....

.....

.....

3. Wymień atuty województwa warmińsko-mazurskiego na tle innych województw w Polsce.

.....

.....

.....

.....

.....

4. Jakie znasz największe atrakcje turystyczne województwa warmińsko – mazurskiego? Wymień te, które widziałeś i te, które chciałbyś zobaczyć.

.....

.....

.....

.....

.....

II. Posługując się mapami oraz zebranymi informacjami, wykonaj zadania dotyczące powiatu goldapskiego.

1. Wymień cztery powiaty graniczące z powiatem gołdapskim i przyporządkuj je do województw.

województwo podlaskie	województwo warmińsko-mazurskie

2. Znajdź na mapie i wypisz trzy jeziora położone w powiecie gołdapskim. W jakiej odległości od twojego miejsca zamieszkania są położone (podaj liczbę kilometrów). Które odwiedzasz najczęściej?

.....

.....

.....

.....

3. Znajdź na mapie i wymień rzeki powiatu gołdapskiego oraz ich ujścia.

nazwa rzeki	dokąd uchodzi

4. Znajdź na mapie i wymień najwyższe wzniesienia powiatu gołdapskiego. W jakiej części powiatu są położone?

.....

.....

.....

5. Znajdź na mapie i wymień rezerваты przyrody oraz zespoły przyrodniczo – krajobrazowe znajdujące się na terenie powiatu gołdapskiego.

.....

.....

.....

.....

6. Dlaczego Puszcę Romincką nazywamy *polską tajgą*?

.....

.....

7. Dlaczego tereny powiatu gołdapskiego określane są mianem *Mazur Garbatych*?

.....

.....

.....

8. Na podstawie skryptu oraz własnych obserwacji scharakteryzuj klimat powiatu gołdapskiego.

.....

.....

.....

9. Zaznacz położenie powiatu gołdapskiego na tle regionów geograficznych Polski północno-wschodniej oraz wymień trzy mezoregiony znajdujące się w granicach powiatu gołdapskiego .

4. Regiony geograficzne Polski północno-wschodniej

.....

.....

ZAKON KRZYŻACKI – PODPALACZE I KRZEWICIELE KULTURY

I. Na podstawie tekstu źródłowego odpowiedz na pytania.

„W imię świętej niepodzielnej Trójcy, Ja Konrad, z bożego miłosierdzia książę Mazowsza i Kujaw, podaję do wiadomości, że z uwagi na nagrodę niebieską i zbawienie duszy mojej oraz dla obrony wiernych, za zgodą Agafii, żony mojej i synów swych: Bolesława, Kazimierza, Ziemowita i Ziemysława, nadałem Marii św. i braciom Zakonu Niemieckiego całe terytorium chełmińskie niepodzielnie ze wszystkimi przynależnościami od tego miejsca, gdzie Drwęca opuszcza granicę Prus, wzdłuż rzeki aż do Wisły, a Wisłą aż do Ossy i biegiem Ossy aż do granic Prus, na wieczyste posiadanie z całym pożytkiem i z wszelką wolnością (...). Owi bracia przyrzekli też mnie i wszystkim moim dzieciom, że z całą wiernością wraz z nami walczyć będą każdego czasu, stosownie do woli bożej i wedle swej mnożności przeciw wrogom Chrystusa i naszym, mianowicie przeciw wszystkim poganom, a czynić to będą bez jakiegokolwiek podstępstwa lub fałszu, nawet gdyby tylko jeden z nich pozostał przy życiu. Świadcami tego nadania przyrzeczeń są: Michał, biskup kujawski, Chrystian, biskup Prus, Pakosław, starszy, komes Dzierżykraj i inni”. Działo się to w r.1230. Ja Gunter, biskup mazowiecki podpisuję.

Dokument księcia Konrada Mazowieckiego z 1230 r.

5. „Konrad Mazowiecki” - Jan Matejko

1. O jakim wydarzeniu mowa jest w tekście?

.....

.....

2. Co i komu książę Mazowsza i Kujaw nadaje?

.....

.....

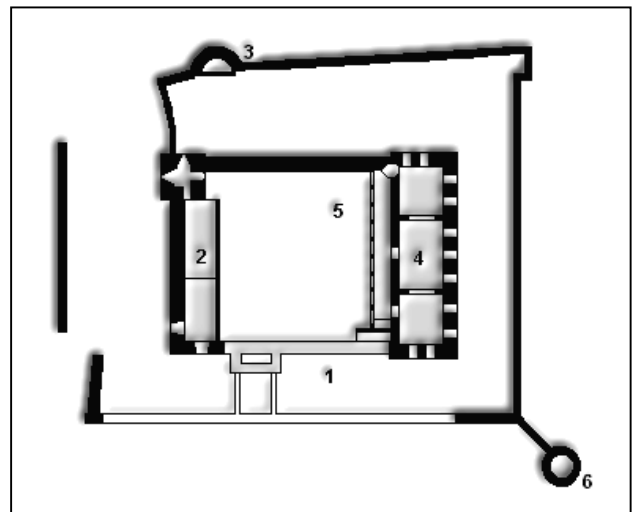
3. Do czego zobowiązują się obdarowani?

.....

.....

II. Na podstawie tekstu źródłowego wykonaj zadania.

„Krzyżacy wybudowali w swoim państwie zakonnym około 200 zamków, które w większości powstały w drugiej połowie XIV wieku. Zamki te były ważnym elementem w systemie militarnym państwa krzyżackiego. Zgodnie też z charakterem zakonu łączyły funkcje klasztoru z funkcjami militarno-obronnymi. Najstarsze zamki-grody z okresu podboju Prus - a więc z XIII wieku - budowano z bali drewnianych, gliny i ziemi. W XIV w. i później materiałem budowlanym była cegła i polne kamienie.

6. Plan zamku w Olsztynie:

1. Skrzydło barokowe (na planie go nie ma),
2. Skrzydło południowe z wieżą, 3. Baszta,
4. Skrzydło północne (dom mieszkalny),
5. Działanie, 6. Basteja

W XIV stuleciu powstała typowa forma zamku krzyżackiego, powtarzająca się z nieznacznymi zmianami we wszystkich nadbałtyckich ziemiach zakonnych. Zamek taki składał się z dwóch części-obwodów: właściwego zamku-domu zakonnego i podzamcza-dworu gospodarczego. Zamek właściwy - zbudowany na planie kwadratu lub prostokąta, na fundamencie i podmurówce z kamieni polnych składał się z pomieszczeń mieszkalnych, gospodarczych i magazynów. Najczęściej był to budynek o trzech kondygnacjach, nakryty dachem pulpitowym. Jego cztery skrzydła otaczały dziedziniec wewnętrzny, który obiegał ganek dwukondygnacyjny (w uboższych budowlach drewniany); z niego wchodziło się do środka budynku. Ze względu na obronność brak było okien na parterze w murze zewnętrznym. Parter zamku krzyżackiego spełniał rolę piwnicy - znajdowały się tu pomocnicze pomieszczenia gospodarcze. Pomieszczenia główne umieszczano na pierwszym piętrze. Tu były sale mieszkalne, kaplica, kuchnia, jadalnie, sala narad. Piętro drugie, ostatnie, zajmowały magazyny: spichrze i spiżarnie oraz zbrojownia. Najbardziej reprezentacyjne pomieszczeniami zamku to: kaplica, kapitułarz i refektarz. Zwykle były to sale dwunawowe, z kolumnami w środku, na których wspierało się gotyckie, ostrołukowe, żebrowane sklepienie.

7. Zamek w Olsztynie – skrzydło południowo - wschodnie

W kaplicy zbierali się bracia siedem razy na dobę na wspólne modły. Księża odmawiali brewiarz, a rycerze i bracia służebni powtarzali po kilka razy „Ojciec nasz”. Kapitułarz, który zwykle znajdował się obok kaplicy, był salą narad, posiedzeń i ćwiczeń ascetycznych. Tutaj odbywały się cotygodniowe zebrania pod przewodnictwem komtura, na których odczytywano głośno braciom regułę, prawa i zwyczaje zakonne. Tutaj także wymierzano publicznie braciom karę batów (np. za kłótnie i wyzwiska, nieposłuszeństwo, spędzenie nocy poza klasztorem). Refektarz był jadalnią braci i pomieszczeniem rekreacyjnym, tutaj spędzano też czas wolny w ciągu dnia. Bracia sypiali we wspólnych sypialniach (dormitoriach), na osobnych łóżkach. Reguła nakazywała braciom-rycerzom spać w ubraniach i obuwiu, by zawsze być gotowym do walki. Komturowie mieli oddzielne małe mieszkania (komora i izba), z osobnym wejściem. Część głównego budynku zamkowego - z własnym refektarzem - przeznaczona była dla braci chorych.

Podzamcze mieściło stajnie i obory, stodoły, kuźnię, mieszkania dla służby. Oddzielała je od zamku właściwego fosa z mostem zwodzonym. Jeśli zamek nie posiadał oddzielnego dworu gospodarczego (podzamcza), wówczas dla celów gospodarczych i pomocniczych zajmowano parter domu głównego.

Zamek właściwy i podzamcze otoczony był fosą i murem obronnym, wzmocnionym basztami. Do zewnętrznych umocnień zamku wykorzystywali krzyżacy warunki naturalne (pagórki, rzeki, bagniste łąki). Niejednokrotnie jednak musiano kopać fosy, usypywać wzniesienia, wyrównywać pagórki. Podstawowym elementem fortyfikacyjnym budynku zamkowego były silne ceglane mury zewnętrzne o niewielu oknach i wąskich strzelnicach. Tylko kaplica i refektarz miały duże okna gotyckie w ścianie zewnętrznej od strony podzamcza. Funkcje obronne pełnił też drewniany ganek (hurdyce), który biegł na zewnątrz budynku zamkowego pod dachem. Stąd można było razić strzałami atakujących wrogów, obrzucać ich kamieniami, lać na nich wrzątek i rozgrzaną smołę. Budynek na rogach miał często wieże, niekiedy tylko jedną, przylegającą do narożnika budynku lub stojącą osobno.”

<http://zakonkrzyzacki.x.wp.pl/zamek.htm>

1. Z jakich materiałów budowano zamki krzyżackie?

.....

2. Jakie obiekty, pomieszczenia funkcjonowały w:

podzamczu – .....

.....

zamku właściwym – .....

.....

3. Podaj, jakie funkcje spełniały następujące pomieszczenia:

kaplica – .....

.....

refektarz – .....

.....

kapitularz – .....

.....

dormitorium – .....

.....

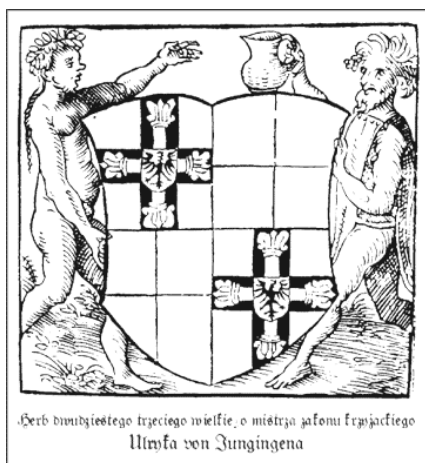
4. Wymień elementy obronne zamku.

.....

.....

III. Na podstawie tekstu źródłowego oraz reprodukcji obrazu Jana Matejki „Bitwa pod Grunwaldem” wykonaj zadania:

“(...) przybyli do króla dwaj heroldowie, jeden (z nich) króla węgierskiego, niosący królowi (polskiemu) nagi miecz z ramienia mistrza, drugi, księcia szczecińskiego, dzierżący w dłoni podobny miecz, dany przez marszałka księciu Witoldowi, (...) rzeczeni heroldowie oddali mu miecz w imieniu marszałka, mówiąc do króla i Witolda: „Królu i Witoldzie! Mistrz i marszałek przesyłają wam te miecze jako wsparcie i wzywają was do bitwy, zapytują was o miejsce spotkania, przedkładając, abyście sami je wybrawszy, sami (ich) o dokonany przez was wyborze zawiadomili. I nie chcecie kryć się w gęstwinie tego lasu, ani też nie zwlekajcie z wystąpieniem do boju, ponieważ w żadnym razie nie uda się wam uniknąć bitwy”. Król zasię i Witold przyjęli rzeczony miecze z wielką łagodnością ducha i tak odpowiedzieli mistrzowi i marszałkowi przez (owych) posłów: „Przyjmujemy pomoc bożą jako najważniejszą, a wraz z nią te miecze jako naszą podpórę i chcemy z mistrzem stoczyć bój. Nie kryjemy się też po lasach, ponieważ przybyliśmy tu w zamiarze zmierzenia się z wami, albowiem nie możemy od was otrzymać sprawiedliwości. A miejsce bitwy zdajemy na wolę i łaskę bożą”. Zaraz też z płaczem i wielkim łez wylaniem król zaczął przemawiać do swoich rycerzy (...). Gdy skończył, wszyscy zgodnie poczęli z płaczem śpiewać „Bogurodzicę” i ruszyli do bitwy (...). Na prawym skrzydle wystąpił do boju książę Witold ze swym ludem, z chorągwią świętego Jerzego i chorągwią przedniej straży(...) Rozgorzał wówczas bardzo srogi bój. (...)część wrogów spośród tychże wyborowych ludzi krzyżackich zwarła się z największym impetem i krzykiem z ludem księcia Witolda i po bez mała godzinie wzajemnej walki liczni z obu stron polegli, tak iż ludzie Witolda przymuszeni byli do odwrotu. (...)Trwała zasię bitwa przez sześć godzin i wówczas dopiero Krzyżacy zwrócili się do odwrotu. Tym razem uszli aż do (swoich) obozów. Zebrawszy tedy na powrót siły mistrz ze swym pozostałym ludem, mając ze sobą piętnaście

8. Herb Ulryka von Jungingena

lub więcej chorągwi, (wysuwając się) z pewnego małego lasku, zapragnął obrócić swoje hufce przeciw osobie króla; (...) pewien dobrze zbrojny rycerz z Zakonu Krzyżaków, chcąc w pojedynkę zawrócić swego konia przeciw królowi, podjechał bliżej ku niemu. Król zaś ujawszy w dłoń swą włócznię zranił go śmiertelnie w twarz i zaraz też (Krzyżak) przez innych z konia strącony, padł na ziemię martwy. Owe zaś hufce mistrza z miejsca, na którym stały ruszając przeciw królowi, natknęły się na (naszą) wielką chorągiew i wzajem mężnie zderzyły się (z nią) włóczniami. I w pierwszym starciu mistrz, marszałek, komturzy całego Zakonu Krzyżackiego zostali zabici. Pozostali zaś, którzy ocalili, widząc że mistrz, marszałek i inni dostojnicy Zakonu polegli, zwróciwszy się

do odwrotu, cofnęli się w owym czasie aż do swych, uprzednio rozłożonych taborów. (...)Król zasię za radą swoich baronów nie pozwolił (swoim) ścigać tak szybko uchodzących wrogów, nie chcąc, aby lud (jego) oddalił się odeń w rozproszeniu (...) ze wszystkimi swymi ludźmi podszedł ku obozom krzyżackim. (...)Król przeto przechodząc przez mały lasek z miejsca rzeczonych obozów przybył na szczyt pewnego wzgórzka, na którym natychmiast zsiadł z konia i uklękawszy na ziemi zaczął dziękować Bogu za zwycięstwo, które dał mu Bóg nad jego wrogami. Bitwa zaś zaczęła się na trzy godziny przed południem, a zakończyła na niespełna godzinę przed zachodem słońca. W tych dniach również król polecił odszukać wśród trupów ciało mistrza, a znalezione kazał przenieść do swego namiotu, owinąć w białe prześcieradło, okryć z wierzchu najdroższą, królewską purpurą i z czcią na wozie odwieźć aż do Malborka (...)

„Kronika konfliktu Władysława króla polskiego z Krzyżakami w roku pańskim 1410” - autorstwo przypisuje się podkanclerzemu królestwa polskiego Mikołajowi Trąbie, albo sekretarzowi królewskiemu Zbigniewowi Oleśnickiemu, za: Historia w tekstach źródłowych, t. I, s. 115-116, Toruń 1994

1. Napisz chronologiczny plan wydarzeń bitwy grunwaldzkiej.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. Jakie sceny przedstawia obraz Matejki?

.....

.....

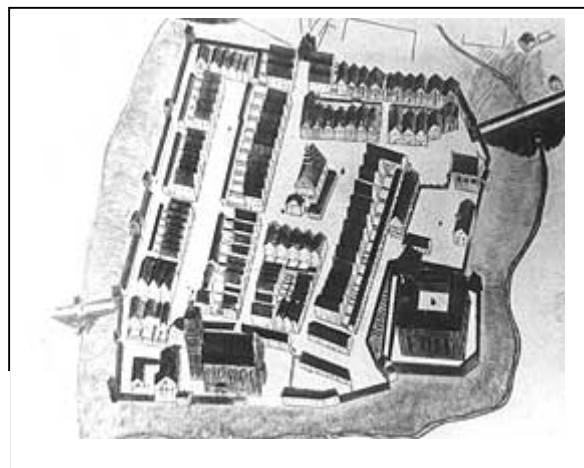
3. Jakie postacie rozpoznajesz na obrazie Matejki?

.....

.....

IV. Przeczytaj tekst źródłowy i zapoznaj się z planem zabudowy Reszla. Zwróć uwagę na główne elementy średniowiecznego miasta.

„Rozplanowanie miasta średniowiecznego ściśniętego murami obronnymi akcentowało główny element kompozycyjny układu - prostokątny rynek - znajdujący się przy głównych ulicach różniących się od innych szerokością i zabudową. Stanowił on podstawowy węzeł komunikacyjny wewnątrz miasta oraz centrum handlowe, administracyjne, towarzyskie i rozrywkowe (tam odbywały się m.in. egzekucje). Dookoła znajdowały się parcele dla najbogatszych mieszczan. Wąskie, tworzące siatkę prostokątów i wieloboków uliczki oblepione ciasną obudową prowadziły z rynku ku bramom. Układ ulic był

9. Reszel - zarys murów miejskich i baszt obronnych z przełomu XIX i XX wieku z zachowanym średniowiecznym układem urbanistycznym

w nowych miastach regularny i nosił znamiona arcyzmu. Również z religijnego punktu widzenia miasto stanowiło wyraz boskiej harmonii, nawet jeśli było siedzibą zła i rozpusty.

Wraz z rozwojem miast zmieniał się wygląd ratusza. Skromne, drewniane budynki zastępowane były przez ratusze ceglane lub kamienne. Były to centra administracyjne i reprezentacyjne, dlatego mieszczaństwo często łożyło na utrzymanie i upiększanie ratusza.

Częsty przepych w wystroju ratusza czy kościoła kontrastował z fatalnym wyglądem ulic. O ile miasta włoskie, wzorem rzymskich, od początku brukowały swoje ulice, zwyczaj ten na północ od Alp upowszechnił się dopiero w XIV wieku. Wcześniej mieszkańcy miast skazani byli na stąpanie po grząskich od błota lub pełnych kurzu ulicach ze śmierdzącymi rynsztokami (stąd nazwy ulic: Błotna, Bagno itp.). Czasami, aby ułatwić komunikację, na jezdni stawiano „mosty” z drewnianych bali. Stąd pochodzi polskie słowo bruk (niem. Brücke - most). Fatalne warunki sanitarne sprzyjały epidemiom.

Charakterystycznym elementem były mury otaczające miasto, wspomagane niejednokrotnie głęboką fosą. Pierwsze takie fortyfikacje pochodzą już z XI wieku, prawdziwy rozkwit przeżyły dwieście lat później. Wieże i baszty były przydzielane konkretnym cechom, które musiały łożyć na utrzymanie nie tylko odcinka fortyfikacji, ale również na kupno i konserwację broni.

Obok ratusza kościół stanowił największą ozdobę miasta. Usytuowany na rynku lub w jego pobliżu, wybijał się wysoko ponad parterową lub kilkupiętrową zabudowę miasta. Co ciekawe, niezależnie od wielkości miasta, kościół był zadbany i możliwie bogaty. Mieszczaństwo, ze szczególnym uwzględnieniem bogaczy, łożyło na jego utrzymanie i ewentualną rozbudowę”.

<http://www.tajniak.pl/archiwum>

Główne elementy średniowiecznego miasta to: .....

.....
.....
.....
.....
.....

V. Na podstawie tekstów źródłowych oraz reprodukcji obrazu Jana Matejki „Hołd pruski” wykonaj zadania.

"(...) wielki mistrz Albrecht, margrabia brandenburski, przybył do Nas (Zygmunta) osobiście z kilku członkami Zakonu, a swymi poddany, którzy mieli pełnomocnictwa ze strony Zakonu i wszystkich jego poddanych, do oddania pod Naszą władzę jako prawowitemu dziedzicowi i panu wszystkich ziem pruskich; a najpierw ciż panowie doradcy Albrechta, wielkiego mistrza, a następnie on sam usilnie Nas o to prosili, abyśmy ziemie te oddali mu w lenno, oświadczając, że przez taki układ więcej pożytku przyniosą Nam i Rzeczypospolitej, a pokój będzie pewniejszy. My więc, biorąc pod uwagę przede wszystkim pożytek Chrześcijaństwa, które wobec tak gwałtownego nacisku niewiernych jedynie pokojem i zgodą między chrześcijańskimi książętami może być zachowane, następnie spełniając życzenie Ojca św., Jego Cesarskiej i Katolickiej Mości, Krewniaka Naszego Ludwika, króla Czech i Węgier, oraz innych książąt chrześcijańskich (...), a wreszcie pragnąc wyświadczyć łaskę i przysługę ukochanemu siostrzeńcowi Naszemu, Albrechtowi (...) jemu, jako też Jego prawowitym męskim potomkom, nadajemy w wieczystą i niepodzielną inwestyturę przez wręczenie Naszej chorągwi poniżej wymienione ziemie, miasta, miasteczka i zamki (...). Margrabia Albrecht, książę pruski, oraz jego następcy i dziedzice lenna, będą obowiązani za wyświadczone im przez Nas dobrodziejstwo składać Nam takie przyrzeczenie uległości, że gdybyśmy z racji owej ugody lub nadania lenna zostali zaatakowani przez jakiegokolwiek księcia lub państwo, wtedy margrabia Albrecht, względnie jego następcy, książęta pruscy, mają Nam i Naszemu Królestwu przyjść wszędzie z pomocą we własnej osobie wraz ze wszystkimi swoimi poddanymi i z całą swą siłą. Nawzajem My zaś i Nasi Następcy będziemy obowiązani w podobnym wypadku to samo uczynić. Gdyby zaś zdarzyło się, że My sami lub Nasi Następcy i Królestwo Polskie zostaną napadnięci z jakiejś innej przyczyny czy to ze strony niewiernych, czy to innego nieprzyjaciela, a My lub Nasi Następcy osobiście

z poddanymi Naszymi wyruszymy na wojnę, wtedy margrabia Albrecht lub jego rzeczeni następcy, książęta pruscy, mają z Nami ze stu uzbrojonymi jeźdźcami wyruszyć i służyć Nam w granicach ziemi pruskiej. Gdybyśmy zaś zechcieli wyprowadzić go lub jego następców poza granice Prus, będziemy odtąd obowiązani wypłacać owym stu jeźdźcom żołd(...).”

Akt sekularyzacji Prus

10. „Hold pruski” - fragment - Jan Matejko

„Wyliczmy teraz najważniejsze osoby dramatu. Król - dobroduszny, choć zdecydowany władca i książę - pokonany, lecz twardy rycerz - dowódca: Zygmunt I i Albrecht Hohenzollern. Brat Albrechta - margrabia Jerzy von Ansbach i Fryderyk II brzesko-legnicki, którzy przysięgali wspólnie z Albrechtem, równocześnie dotykając chorągwi i jej sznurów. U stóp królewskich widać oderwany z płaszcza rycerskiego, wcześniej aplikowany na nim krzyż wielkiego mistrza Zakonu, przykryty mitrą książęcą, zaś symboliki dopełnia rękawica - formalnie zdjęta przez Albrechta z prawicy przed złożeniem przysięgi lennej, de facto zaś rzucona jako wyzwanie dla polskiego króla. Tuż za przysięgającymi Prusakami królowa Bona, pyszna, nadęta, choć niebrzydka, ostentacyjnie lekceważy całą ceremonię. U stóp króla siedzi Stańczyk i smętnie zamyślony nad pozornym triumfem, opiera lewą rękę na piszczałce przywołującej złe duchy, zaś palcami tej dłoni wykonuje gest zaklęcia, odpędzający demony. Bardzo sympatyczna jest para, którą tworzą młodociany Zygmunt August i Piotr Opaliński, królewski ochmistrz”.

Fragment opisu obrazu Jana Matejki – „Hold pruski” - <http://eduseek.interklasa.pl/artykuly/artukul/ida/3706/idc/2/> , Marek Rezler

1. O jakim wydarzeniu mówią źródła?

.....

2. Na podstawie tekstów i obrazu wymień główne postacie biorące udział w tym wydarzeniu.

.....

.....

3. Czym kierował się władca, obdarowujący swego lennika?

.....

.....

4. Co obiecywał lennik swemu zwierzchnikowi w zamian za otrzymane nadanie?

.....

.....

MAZURZY - PODANIA, TRADYCJE, OBYCZAJE I OBRZĘDY

I. Przeczytaj poniższy tekst – fragment sprawozdania Oldenberga o sytuacji kościelnej i obyczajowej na Mazurach i odpowiedz na pytania.

„Mazury obejmują południowo-wschodnie, graniczące z rosyjską Polską, okręgi Prus Wschodnich. Do wschodniej ich części należą powiaty: goldapski, olecki, elcki, piski, żądzborski, lecki i węgorzewski, (...) od południowej zaś – szczycieński, nidzicki, ostródzki. Ten rozległy pas ziemi rozciąga się w kształcie półłuku od litewskich okręgów Prus Wschodnich z północnego na południowy wschód. Sąsiadując z katolicką Polską, a od wewnątrz z wydzieloną historycznie katolicką Warmią, były wyizolowane. Do tego dochodzi jeszcze położenie na wschodnim krańcu monarchii, a stan ten umacnia niedostatek większych szlaków wodnych i dróg. Wszakże znaczne obszary krainy, przy braku szlaków i mostów do dzisiaj znajdują się w odosobnieniu. Należy przy tym dorzucić zdecydowanie oddziaływanie polskiej narodowości i polskiego języka, który jeszcze długo nie ulegnie niemieckiemu. Wszystko to razem upoważnia do uznania tej ziemi za odmienny, wyodrębniony obszar.

Fizyczne właściwości krainy jeszcze bardziej podkreślają jej odrębność. Przeważnie piaszczysta i kamienista ziemia, wyżynne położenie i uwarunkowana tym ostrość klimatu, lasy, liczne i duże jeziora, których długie zatoki przecinają pola, bory i pustkowia tworzą obraz przenikającej się nawzajem monotonii i romantyczności. Taką różnorodność z trudem znalazłoby się gdzie indziej w państwie pruskim”.

Friedrich Salomo Oldenberg „Przyczynki do poznania Mazur”,
Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa, 2000r., str. 43

11. Na dorobek materialny mazurskiej kultury składało się tradycyjne wyposażenie domu, między innymi malowane szafy.

1. Z czego wynikała „izolacja” mazurskiej krainy?

.....

.....

.....

2. Jakie „fizyczne właściwości krainy mazurskiej” wymienia Oldenberg w swym sprawozdaniu?

.....

.....

.....

II. Przeczytaj poniższe teksty i wykonaj zadanie.

„Mazur z racji wrodzonego usposobienia nie zaprzecza, że w jego żyłach płynie polska krew. Jak długo nie przepije rozumu, jest dobroduszny i łatwo się rozczula, jest nieporządnym i niestałym, wesołym i leniwym, serdecznym i gościnnym, roztopnym, nawet filuternym i sprytnym. Szybka orientacja i fizyczną sprawnością przewyższa nierzadko Niemca, ale pozostaje w tyle pod względem wytrwałości i wnikliwszego zrozumienia. Zaleta naiwnej skromności wzbudza szacunek, ale hamuje jednocześnie żywszą ambicję i przyzwyczajają go wręcz do wyjątkowo mizernego, prawie nieludzkiego sposobu życia. Nic więcej mu nie potrzeba, jeśli tylko ma gorzałkę. (...) Jednak nie wśród Niemców, a dopiero pośród takich jak on sam, Mazur czuje się jak ryba w wodzie, nikt mu wtedy nie dorówna w gadatliwości, wesołości i jowialności. Chętnie opowiada o swoim życiu, chętnie też słucha gawęd. Lubi także stroić żarty i bardzo ceni dowcip. Jednak gdy gorzałka uderzy mu do głowy, wtedy nikt nie jest bardziej odrażający, brutalny i hałaśliwy niż Mazur. Cechą charakteru powszechną u pruskiego Mazura jest podejrzliwość”.

Friedrich Salomo Oldenberg „Przyczynki do poznania Mazur”, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa, 2000r., str. 61

Mazurskie skrzynie – najpiękniejsze, malowane na kolor chabrowy lub brązowy, w kwiaty białe i różowe, czasem pięknie okute i opatrzone zamkiem, stały zazwyczaj w dużej izbie.

„W swej relacji z podróży Rosenwall (rosyjski Niemiec) w ten sposób nakreślił mazurski żywot: „Mazurzy, plemię staropruskie, są oszczędni, poważni, umiarkowani, wytrwali i pracowici, ale także uparci, nieufni, interesowni i samowolni. Mają niewiele i niezbyt silnych namiętności, niełatwo jest ich rozdrażnić i nawet ich radość nie chodzi w „uśmiechniętej szacie”(…). Pracowitość chroni ich od niedostatku, lecz nie staje się dla nich nigdy źródłem bogactwa, ponieważ nie podnieca ich pragnienie poprawy swojego losu; licha ziemia, z której wydobyć mogą przy całym wysiłku tylko żalostny dochód, czyni ich interesownymi, lecz nie oszukują nigdy (…). Trzymają się starych obyczajów i starych przyzwyczajzeń i wszelka próba pozyskania ich do jakiejś nowości jest bezskuteczna. Podlegają już od tylu wieków rządowi niemieckim, ale wciąż jeszcze nie mówią po niemiecku(…)”. ”

Erwin Kruk, „Warmia i Mazury”, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław, 2003r., str. 104

Znając cechy charakteru Mazurów odpowiedz na pytanie: czy chciałbyś zaprzyjaźnić się z ludnością mazurską? Swoją wypowiedź uzasadnij.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

III. Na podstawie poniższego tekstu wymień najistotniejsze polskie i niemieckie cechy, które, zdaniem Andrzeja Saksona, wyróżniały Mazurów.

„ (...) ich polskie pochodzenie i zwyczaje, niemiecka tradycja, polskie nazwiska i niemieckie imiona, polski język i niemieckie pismo (tzw. fraktura), polskie przysłowia i niemieckie pieśni, słowiańska religijność i niemieckie wyznanie”.

Andrzej Sakson „Mazurzy. Społeczność pogranicza”

Cechy polskie	Cechy niemieckie

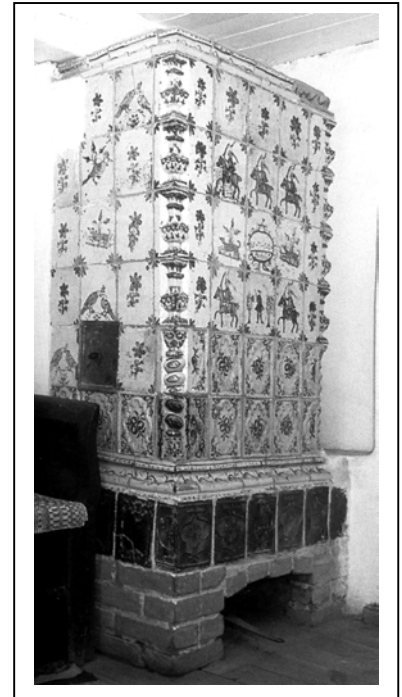
IV. Przyporządkuj poszczególne nazwy świąt i obrzędów obchodzonych dawniej na Mazurach do ich opisów.

a) Na Mazurach była to od niepamiętnych czasów wielka uroczystość. W tym okresie następuje zetknięcie się ze sobą starego i nowego roku. Podczas tego święta przed świtem ludność zbierała się w kościele lub budynku szkolnym, gdzie odtwarzano sceny związane z narodzeniem Chrystusa. Organizowali je pastorzy lub nauczyciele wiejscy, a uczestniczyło w nim nawet kilkadziesiąt osób, głównie dzieci w wieku szkolnym. Obrzęd ten wywodził się z jasełek rozpowszechnionych na Mazurach przez franciszkanów na przełomie XV i XVI wieku.

b) Była to noc wyjątkowa, pełna czarów, tajemnych mocy i miłości. Na Mazurach obchody tego święta charakteryzowały się bogactwem elementów magicznych i wróżbiarskich. Wierzono w oczyszczającą moc ognia. Aby uchronić się przed działaniem czarownic, ludzie skakali przez palące się ogniska. Dziewczęta wili wianki z różnych kwiatów i rzucały je na płynącą wodę lub przez ogień.

c) Nazwa tego święta pochodziła od wieńca lub bukietu zrobionych z kłosów zboża. Z najładniejszych kłosów pleciono wieniec żniwiarski w kształcie korony, który żęncy nieśli do domu gospodarza. Wieńce święcono w kościele i przechowywano do następnego roku, a ziaren używano do zasiewu. Miało to zapewnić obfite plony.

d) Wówczas pieczono specjalne ciasto obrzędowe, które wyrabiano z mąki i wina poświęconego w dzień św. Jana. Z ciasta lepiono postacie Trzech Króli, zwierzęta gospodarskie, kłosa żyta. Tak ulepione „nowe lato” suszono na piecu. Figurki Trzech Króli wieszano w szafie, a pozostałe w Nowy Rok dawano po trochu zwierzętom, kłosa umieszczano pod sufitem, a resztę pokruszonych wypieków wkładano w szpary w korze drzew owocowych, mówiąc przy tym: „Ja ci daję nowe lato, a ty daj mi łowca za to”.

13. Piec mazurski z początku XIX wieku – malowane obrazki na kaflach osadzone w realiach życia wiejskiego są cennym źródłem informacji o zajęciach ówczesnej ludności chłopskiej.

1. Nowolatka -

2. Jutrznia na Gody -

3. Palinocka -

4. Plon -

V. Współczesne obrzędy i święta mają wiekowe tradycje. Które ze współcześnie obchodzonych zwyczajów przypominają mazurskie, jak się one teraz nazywają?

.....

.....

.....

VI. Dopasuj nazwy mazurskich stworów i złych duchów do ich opisów.

a) Był jednym z najpopularniejszych złych duchów na Mazurach. Nie był typowym diablem, ponieważ nie zabiegał o duszę człowieka. Przywiązywał się do ludzi i służył im - znosił zboże, słoninę czy pieniądze. W zamian za to oczekiwał dobrego traktowania – jedzenia (np. jajecznicy z tłustymi skwarkami) i wygodnego posłania. Najczęściej przybierał postać czarnej kury lub sowy. Z domu wydostawał się nocą przez komin, a lecąc sypał iskrami.

b) Drobnutkie czerwone robaczki, które dostawszysię do organizmu człowieka, męczyły go i powoli niszczyły tak, aż w końcu chory zupełnie usychał.

c) Powstawał z przeobrażenia człowieka w postać wilka. Poznać go można było po krótkim ogonie. Stwór ten nie był zbyt groźny, jeśli nie robiło się mu krzywdy. Ludziom, którzy go obrazili, mógł z zemsty wydusić bydło.

d) Były to malutkie kilkucentymetrowe ludziki. Czyniły wiele dobrego i odznaczały się wielką pracowitością.

e) Duch wodny wciągający ludzi na głębiny. Był utożsamiany z osobą, która się utopiła i teraz wciągała innych. Mieszkał w każdym jeziorze i musiał co jakiś czas kogoś utopić. Najczęściej przybierał postać małego chłopca o długich rękach i palcach oraz włosach zlepionych wodą.

1. Topich –

2. Podziomki –

3. Kautki –

4. Wilkolek –

5. Kłobuk –

VII. Wybierz spośród opisanych jedną postać i narysuj, jak ją sobie wyobrażasz.

VIII. Zastanów się, dlaczego kraina mazurska pełna była magicznych stworów i złych mocy. Skąd brała się wiara w ciemne, tajemnicze siły, które miały potężny wpływ na życie wiejskiej ludności?

.....

.....

.....

.....

IX. Przeczytaj tekst K. Nitschego pisany w gwarze mazurskiej. Korzystając z objaśnienia niektórych wyrazów wypisz codzienne obowiązki ludności mazurskiej.

W gospodarce to je tak. Jek szie reno wstane, to szie lósko poszciele, ale to nie je richtik. Lepsi to szie pszeierw troche poszciel s pó godzin wiluftuje. Tedi zastazi szie do friśtiku i tedi szie chizo, nem szie woda uwaži, umije i ucese. Potem szie muze mόνtewko rozzierci, a jak szie zawaži, to szie posoli i mleka wleje i chleba do tego i taki mam friśtik. No a potem tszieba kuchno i jizbe zaneszc, to do kurcaków jiszc, do kokosów, do genszi. Tedi muszi jiszc w pole. Teraz mi jidziem rókke chakać abo pleć, mi i tak i tak móziem. Ja dziszaj scaziu nazbierała, to bendzie na łobziat scasz. Potem mi pszišli na potpołudnik. Na ten potpołudnik dało chleb pomazani z masłem i kawe. Tedi us cas kartofle na łobziat uważieć, tes nenso i zuse. Jek mi podjedli, to leczieli na pole dojeć, szwine futrować, a tedi mi jidziem dali do rólki, bo esce ne je skóncóna. I tak az do ziecora. Ło cwarti mi zjedli podziecórck. Zjadło szie znów kawe i chleb. Na ziecór, ten ostatni matlich, to mi móziem ziecezia. Na to ziecezio dało kwaszne mleko i odgżiane ot obziadu kartofle.

Objaśnienia wyrazów do tekstu:

richtik – słusznie
wiluftować – wywietrzyć
friśtik – śniadanie
muza – mąka rozmieszana z wodą
mόνtewka – łyżka wazowa
rozziercić – rozwiernić
zaneszc – zanieść
rókke chakać – okopywać buraki
móziem – mówimy
scasz – szczaw
nenso – mięso
zuse – sos
matlich - posiłek

*(za „Warmiaci i Mazurzy”, pod red. Bogumiła Kuźniewskiego,
Towarzystwo Przyjaciół Olsztynka, Olsztynek 2002, str. 199)*

14. Kołowrotek używany do przędzenia wełny lub lnu.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ROZWÓJ PRUS OD SEKULARYZACJI DO ROZBIORÓW POLSKI

I. Zapoznaj się z informacjami o słupie granicznym z 1545 roku i odpowiedz na pytania.

15. Słup graniczny w Prostkach

Słup wybudowany w 1545 r. na skraju trzech, przebiegających w tamtym okresie i jeszcze przez wiele następnych lat, granic: polskiej, litewskiej oraz pruskiej. Rozgraniczał następnie Rzeczpospolitą i Niemcy. Do początku 1999 roku, kiedy wprowadzono trójpoziomowy podział administracyjny, rozgraniczał województwa łomżyńskie oraz suwalskie, teraz rozdziela on województwa podlaskie i warmińsko-mazurskie, a także powiaty Grajewo i Elk; nadal zachowuje swoją dawną moc. Obecnie ta osobliwa i jakże ważna w historii sześciu ostatnich wieków budowla znajduje się na terenie powiatu elckiego, w dolinie rzeki Elk. Na słupie zawieszona została tablica upamiętniająca osadzenie na tych terenach granicy trzech spierających się ze sobą przez kilka wieków sąsiadów, z łacińskim napisem, który w przekładzie Antoniego Wiśniewskiego na język polski brzmi:

**"Kiedy Zygmunt August
Sprawował rządy w państwie
Ojca, a margrabia Albrecht I
Panował, ów nad Jagielly dwojga
Imion starodawnymi grodami,
Ten nad krajem Prusów w pokoju
Piastował władzę, wzniesiony
Został ten słup, który ma
Oznaczać linię graniczną
Kraju oraz rozgraniczać
Tereny obu władców.
Roku 1545. Miesiąca sierpnia".**

<http://www.prostki.bil-wm.pl/>

1. W jakim celu został postawiony słup graniczny?

.....

.....

.....

2. Zaznacz w tekście jakie obszary oddzielał od siebie słup graniczny na przestrzeni wieków?

3. Wymień władców Rzeczpospolitej i Prus Książęcych panujących podczas wybudowania słupa granicznego:

.....

.....

4. Znajdź na mapie miejsce, gdzie znajduje się słup graniczny.

II. Przeczytaj teksty źródłowe i wykonaj zadania.

„Największe nieszczęścia Prusom Wschodnim przyniosła druga wojna polsko-szwedzka w latach 1656-1660. Po układzie zawartym w Malborku (15 czerwca 1656 roku) Wielki Elektor Fryderyk Wilhelm I przyłączył się do Szwecji. Połączone siły szwedzkie i brandenburskie pokonały w trzydniowej bitwie pod Warszawą (28-30 czerwca 1656) polskie wojska(...). Polski król - Jan Kazimierz postanowił pomścić odstępstwo pruskiego wasala. Zastępca naczelnego wodza, litewski hetman Gosiewski, otrzymał od polskiego króla rozkaz najazdu wojennego na Prusy przy wykorzystaniu oddziałów polskich, litewskich i dużej masy Tatarów. Prawie 20 tys. Polaków i Tatarów stanęło wobec 10 tys. żołnierza szwedzkiego i prusko-brandenburskiego. 8 października 1656 roku sojusznicy zostali zaatakowani i dotkliwie pobici nad rzeką Elk koło Prostek. Straty w zabitych i wziętych do niewoli sięgnęły blisko 7 tys. Czerwone łuny płonących wsi niosły wieść o przegranej bitwie i napełniały mieszkańców trwogą i przerażeniem. Podobni do krwiożerczych drapieżców przeciągnęli Tatarzy przez ubogie Mazury. Mord, pożary i spustoszenie znaczyły drogę ich pochodu. Kto nie mógł uciekać, został zabity lub popędzony w niewolę.”

Reinhold Weber „Mazury. Kraj – Ludzie - Historia”

Ojczyzno tęskliwa, zalewaj się łzami,
Wspomnijcie Prusacy, co się działo z wami.
W roku tysiąc sześćset pięćdziesiątym szóstym,
Kiedy różne wojska leżały jak mostem.

(...)Tam wsie, domy, zboża i gumna palili,
Poniekąd kościoły w popiół obrócili,
Szaty, konie sobie i pieniądze zbiwszy,
Tylko szczerą nędzę w Prusiech zostawiwszy.

„O wtargnięciu tatarskim do Prus roku 1656”, podawany także pod tytułem
„Ojczyzno tęskliwa, zalewaj się łzami”, Tomasz Molora (1616-1682),
proboszcza w Różyńsku.

„Na początku lutego 1657 roku – gdy zjednoczona szwedzko-pruska armia wkroczyła do Polski – nowa horda tatarska pod dowództwem Pawła Sapiehy najechała na Prusy Książęce, mordując i paląc. 12 lutego spalono miasto Goldap w starostwie wystruckim (już w poprzednim roku zносиło ono udreki z powodu przebywającej w nim polskiej załogi). Większość mieszkańców zabito lub zawleczono w jasyr (np. z całego cechu krawieckiego przeżyło tylko 3 mistrzów). Wśród mordów i gwałtów dokonanych przez Tatarów najpotworniejszym czynem było wbicie na pal i przypiekanie ogniem burmistrza Dullo, człowieka w podeszłym wieku”.

16. Herb Prus Książęcych – czarny orzeł z literą „S” na piersi i koroną na szyi. Litera ta była pierwszą literą imienia polskiego króla – Zygmunta Starego – Sigismundus. Oznaczało to zależność lenną Prus Książęcych od Polski

Max Toeppen, „Historia Mazur”, WK „BORUSSIA”, Olsztyn, 1998r.

1. Jakie wydarzenia opisują powyższe teksty?

.....

.....

.....

2. Jakie wojska brały udział w działaniach zbrojnych?

.....

.....

3. W jaki sposób postępowały wojska, które najechały na Prusy Książęce?

.....

.....

.....

4. Jaki przebieg miały działania wojenne w Goldapi?

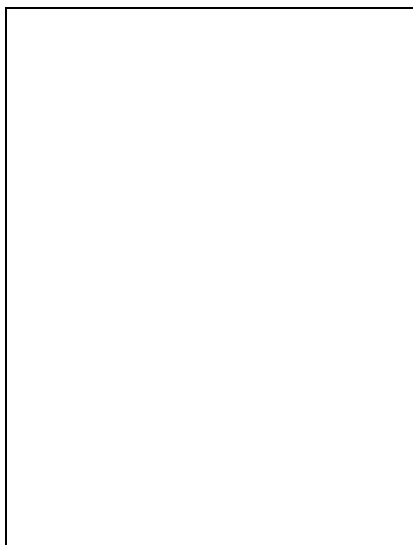
.....

.....

.....

.....

III. Przeczytaj tekst źródłowy o osiemnastowiecznych miastach pruskich i odpowiedz na pytania.

„Pomimo rozwijających się kontaktów handlowych i rzemiosła małe miasta wiodły życie wyjątkowo jednostajne, pozbawione znaczących wydarzeń. Ich główną troską była aprowizacja stacjonujących w większości z nich garnizonów. Burmistrzami zostawali często inwalidzi wojenni. Magistraty ściśle przestrzegały ustanowionych przez króla Fryderyka Wilhelma II budżetów miejskich. Garnizony ogólnie umacniały niemiecki charakter miast mazurskich, wpływały także na rozwój gospodarczy. Jeszcze w początkowych latach panowania Fryderyka Wielkiego składały się one z żołnierzy pochodzących z najróżniejszych krajów: z Sasów, Austriaków, Węgrów, a nawet z Tatarów i Kalmuków. W pewnej mierze poszerzało to ograniczone horyzonty mieszkańców małych miast. Wykształceni oficerowie, jak generał von Lossow (on to między innymi polecił ściągnąć w 1774 r. na kilka tygodni do Góldapi trupę teatralną Schucha z Królewca), generał von Günther w Elku, major von York w Piszcu oddziaływały pozytywnie na poziom edukacji i poglądy ludności miast, w których stacjonowały ich oddziały. U mieszczan, mających za wzór głównie życie garnizonowe i pozostających pod ciężką opieką wyższych władz państwowych, zanikała potrzeba rozwoju umysłowego, brakowało im siły woli i chęci okazywania patriotyzmu, słyszało się zaś o wybuchach grubiaństwa i intrygach miłosnych”.

17. Fryderyk II Wielki, Friedrich II von Hohenzollern był królem Prus w latach 1740-1786. Pod jego rządami Prusy stały się jednym z najpotężniejszych państw europejskich.

Max Toeppen, „Historia Mazur”, WK „BORUSSIA”, Olsztyn, 1998r., str. 330

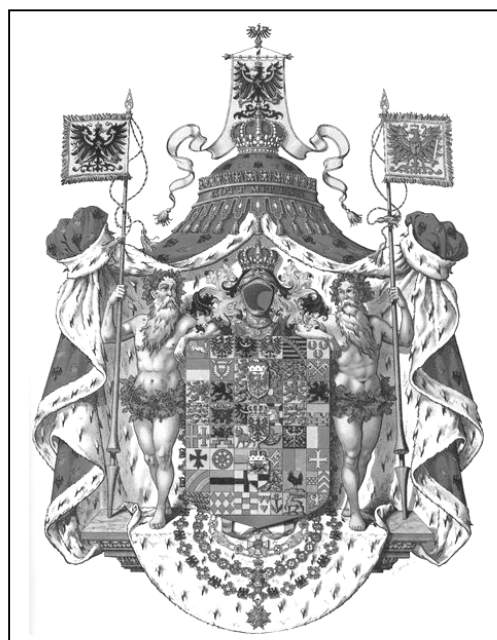
1. Jaki pozytywny i negatywny wpływ na miasta pruskie miał fakt sytuowania w nich garnizonów?

pozytywny wpływ	negatywny wpływ

III. Przeczytaj teksty źródłowe i wykonaj zadania:

„Ledwie podniosły się Mazury z nieszczęścia, jakie sprowadził na nie najazd Tatarów, a krainę tę dotknęło nowe nieszczęście, dżuma, która pociągnęła za sobą wcale nie mniejsze ofiary. W latach 1709-1711 wielka epidemia dżumy, zwana czarną śmiercią albo wielkim pomorem spustoszyła dawne prowincje Galindów i Sudawów szczególnie dotkliwie i zamieniła je w bezludny, biedny kraj. Najmocniej ucierpiały starostwa Elk i Olecko. W samym starostwie oleckim zmarło 10 700 osób! Pastor Chucholowius z Juchy dał wstrząsające świadectwo: „Ludzie stali się zupełnie obojętni, bo nic nie mogli zmienić. Swoją napęd życiowy i smykalkę do pracy zupełnie utracili. Kto dziś jawił się jeszcze zdrowy, nazajutrz rano był w pełni objawów dżumy.” W okresie tym zmarła około jedna trzecia osób zamieszkujących puszcę.”

Reinhold Weber „Mazury. Kraj – Ludzie - Historia”

18. Herb wielki królów Prus (wg. H.G.Ströhl, Deutsche Wappenrolle, 1897)

„Dla dopełnienia nieszczęść niezwykle ciężka zima 1708—1709 spowodowała nieurodzaj, a następnie drożyznę i głód. W Goldapi do 3 marca 1710 roku zginęło z powodu dżumy i głodu 700 osób. Zmarli tu dwaj lekarze, ponadto dwóch chirurgów (cyrulików) oraz łaźebnik. Ponieważ miasto zostało całkowicie pozbawione lekarzy, przeto burmistrz i rada zwrócili się z prośbą do rządu pruskiego o przysłanie choćby jednego, byle doświadczonego chirurga, który, jak pisali, z pewnością podola swemu zadaniu, gdyż już niewiele ludzi pozostało przy życiu. Dom i cmentarz dla zadżumionych znajdowały się w Goldapi przed Bramą Wystrucką. Organizacja służby sanitarnej w Goldapi przedstawiała się podobnie jak w Królewcu. W miarę rozwoju epidemii ustawał handel w mieście, zamierał ruch uliczny. Wreszcie zapanowała przejmująca cisza, przerywana od czasu do czasu dźwiękiem dzwonek zawieszonych u wozów, które krążyły po mieście ze zmarłymi lub chorymi na dżumę.”

Red. Andrzej Wakar, „Goldap. Z dziejów miasta i okolic”, Pojezierze, Olsztyn, 1971

1. O jakim wydarzeniu mówią powyższe teksty?

.....

.....

.....

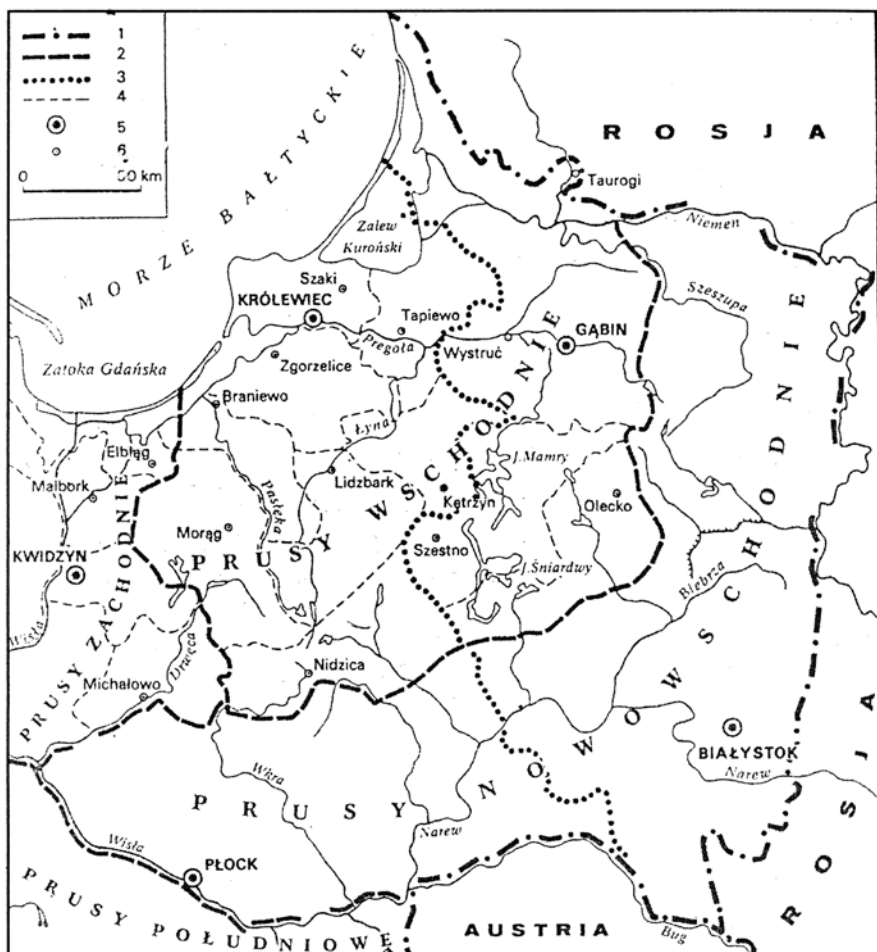
2. Jak wyglądała Goldap podczas opisanych wydarzeń?

.....

.....

.....

.....

19. Ziemie pruskie w latach 1772-1807r. (wg. G. Leydinga)

1. granice państw zaborczych po 1795r.
2. granice prowincji pruskich

IV. Zaznacz właściwą odpowiedź, a następnie nanieś ją do tabelki poniżej testu:

1. Miastami mazurskimi w XVI wieku były:
  - a) Gołdap, Pisz, Elk, Szczytno,
  - b) Olsztyn, Nidzica, Ryn, Gołdap,
  - c) Lidzbark Warmiński, Orneta, Elk, Węgorzewo,
  - d) Królewiec, Gołdap, Olecko, Elk.

2. Reformacja doprowadziła do głoszenia Słowa Bożego na terenach późniejszych Mazur w języku:
  - a) polskim i niemieckim,
  - b) litewskim i polskim,
  - c) języku znanym ludowi,
  - d) wszystkie odpowiedzi są poprawne.

3. Osady: Błędziszki, Czarne, Kiekskiejmy, Żytkiejmy zostały założone w wieku:
  - a) XIX,
  - b) XV,
  - c) XVI,
  - d) XVII.

4. Stolicą Prus Książęcych był od czasów reformacji:
  - a) Malbork,
  - b) Olsztyn,
  - c) Królewiec,
  - d) Toruń.

5. We wschodniej części dzisiejszego powiatu gołdapskiego za panowania Albrechta Hohenzollerna dominowało osadnictwo:
  - a) polskie,
  - b) niemieckie,
  - c) salzburskie,
  - d) litewskie.

6. Królestwo w Prusach powstało:
  - a) pod koniec XVIII wieku,
  - b) na początku XVIII wieku,
  - c) na początku XVII wieku,
  - d) pod koniec XVII wieku.

7. Wojska pod wodzą hetmana Gosiewskiego spłądowały Prusy pod wpływem:
  - a) zdrady Polski przez elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma,
  - b) przymierza Szwedów z elektorem brandenburskim,
  - c) konfliktu polsko-szwedzkiego,
  - d) wszystkie odpowiedzi są prawidłowe.

8. W Prusach za panowania Fryderyka Wilhelma I i Fryderyka II Wielkiego nastąpiły zmiany:
  - a) rozwinęła się oświata, gospodarka i rolnictwo,
  - b) rozwinęła się hodowla koni,
  - c) rozbudowano sieć ulic i kanałów,
  - d) wszystkie odpowiedzi są poprawne.

9. Od 1772 roku rejon, między innymi dzisiejszych Mazur, nosił urzędową nazwę:
  - a) Prus Książęcych,
  - b) Prus,
  - c) Prus Wschodnich,
  - d) Prus Nowowschodnich.

10. W wyniku przejścia epidemii dżumy w latach 1709-1711 ludność Prus:
  - a) zmniejszyła się o połowę,
  - b) liczba mieszkańców nie uległa zmianie,
  - c) zmniejszyła się o jedną trzecią,
  - d) zmniejszyła się o jedną czwartą.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

WIEJSKI KRAJOBRAZ KULTUROWY UKŁAD PRZESTRZENNY WSI I DAWNYCH MAJĄTKÓW ZIEMSKICH

I. Przeczytaj poniższy tekst i odpowiedz na pytanie: Jaką rolę, powinien odgrywać krajobraz w życiu współczesnego człowieka? Czy to, jaki krajobraz cię otacza, jest ważne dla ciebie?

„Człowiek dla swych duchowych i życiowych potrzeb, które mają rozwijać jego osobowość indywidualną i społeczną, powinien identyfikować się ze swoim miejscem zamieszkania, siedliskiem, miejscowością i regionem, powinien kultywować w unowocześnionym życiu tradycje rodzinne, lokalne i folklorystyczne. Potwierdzenie swojej odrębności regionalnej winien znaleźć w otaczającym go krajobrazie — w krajobrazie, w którym dom jest architekturą kształtującą, zgodnie ze specyfiką regionalną, środowisko przyrodnicze i ludzkie, łączące przez więź społeczną ich tożsamość z kulturą narodową”.

A. Michałowski, „Krajobraz kulturowy jako dobro społeczne”, za: I. Liżewska, W. Knercer, „Zachowane – ocalone? O krajobrazie kulturowym i sposobach jego kształtowania”, WK BORUSSIA, Olsztyn, 2003, str. 25

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

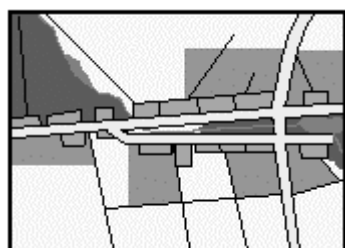
.....

II. Podkreśl elementy typowej zabudowy wiejskiej w krajobrazie mazurskim:

kościół z wieżą, ziemianka, koszary, cmentarz, karczma, aleja przydrożna, synagoga, kuźnia, fabryka, szkoła, budynek wielopiętrowy, ratusz.

III. Wybierz i dopasuj nazwy układów przestrzennych do przedstawionych schematów wsi i krótko je scharakteryzuj: wielodrożnica, ulicówka, owalnica, zabudowa kolonijna.

1)

2)

Rys.20

1) .....

.....

.....

.....

2) .....

.....

.....

.....

IV. Przeczytaj poniższy tekst i odpowiedz na pytania.

„Pięknym i nieodłącznym elementem krajobrazu Warmii i Mazur były i są aleje przydrożne oraz drzewa sadzone wzdłuż dróg. Najczęściej były to lipy lub klony, czasami - dla podkreślenia ważności szlaku - gatunki bardziej szlachetne - dęby lub kasztanowce. Przy drogach wiejskich rosły niekiedy drzewa owocowe. Drzewa sadzono na mocy nakazu wydanego przez państwo oraz w celu upiększenia drogi czy podkreślenia jej charakteru. Aby skutecznie chronić podróżnych przed słońcem, deszczem, wiatrem lub śniegiem, drzewa musiały rosnąć blisko drogi, z reguły po jej obu stronach. Potężne, często wiekowe okazy rosły na skrzyżowaniach lub rozstajach dróg - miały stanowić punkt orientacyjny dla podróżujących. W przekazach i legendach pełno jest drzew, pod którymi odpoczywać mieli podczas wypraw lub podróży wodzowie, królowie czy cesarze. Niestety - drzewa, które kiedyś chroniły i ułatwiały orientację, są obecnie coraz częściej niszczone.

„Niemi zabójcy” są podobno zagrożeniem dla kierowców! Nie nadmierna prędkość, brawura i głupota połączone często z nadużywaniem alkoholu, ale drzewa „zabijają”. Wycinane są więc w pierwszej kolejności drzewa na zakrętach i skrzyżowaniach. A ponieważ po drogach jeździ coraz więcej wielkich ciężarówek, wycinane są całe, niekiedy stuletnie, aleje - tak jak np. między Lidzbarkiem Warmińskim a Bartoszczami. Pod topór idą nie tylko drzewa chore i zniszczone, ale także całkiem zdrowe - tak jak np. w okolicy wsi Snopki koło Pizsa (gdzie wycięto — w ramach modernizacji drogi – wszystkie drzewa) lub obecnie prowadzona wycinka na trasie Mikołajki – Woźnice”.

List otwarty organizacji pozarządowych w sprawie wycinek drzew przydrożnych.

1. Czego dotyczy powyższy list organizacji pozarządowych?

.....
.....

2. Jakie funkcje spełniały i spełniają aleje przydrożne?

.....
.....
.....

3. Jaki argument podają zwolennicy wycinki drzew? Czy zgadzasz się z nimi?

.....
.....
.....

V. Podkreśl charakterystyczne elementy dawnych majątków ziemskich:

cmentarz rodowy, zakład przemysłowy, folwark, park, silosy, aleje drzew, rezydencja, szkoła, kościół, kaplica rodowa, zamek, koszary.

VI. Przeczytaj opisy czterech dawnych majątków ziemskich znajdujących się na terenie naszego powiatu, a następnie, korzystając ze słowniczka pojęć architektonicznych, wykonaj zadania.

Galwecie – majątek ziemski powstał tu w 1531 roku. W XVIII wieku należał do polskiej szlachty – Wierzbickich, w końcu XIX wieku był w posiadaniu rodziny von Horn, razem z dwoma folwarkami obejmował ponad 2231 ha. Następnie sytuacja majątku pogorszyła się. W latach 30. XX wieku dobra przeszły na własność skarbu państwa i utworzono tam szkołę rolniczą. Z dawnego założenia zachował się pałac, teren po parku z pojedynczymi drzewami oraz zabudowania podwórza gospodarczego. Pałac wzniesiono w 2. połowie XIX wieku w stylu późnoklasycystycznym. Założony został na rzucie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjny, przykryty dachem czterospadowym. Na elewacji frontowej szeroki ryzalit z dwukolumnowym gankiem poprzedzającym wejście.

Rogajny – dobra rycerskie ulokowane zostały w 1555 roku. Majątek wielokrotnie zmieniał właścicieli. Dawne założenie pałacowo-parkowe z podwórzem gospodarczym znajduje się w zachodniej części wsi, rozciągnięte wzdłuż drogi. Pałac od strony zachodniej częściowo sąsiaduje z parkiem, od wschodu i północy z zabudowaniami podwórze. Pałac pochodzi z 2. połowy XIX wieku – założony na rzucie litery L, dwukondygnacyjny, przykryty dachem dwuspadowym.

Zakalcze Wielkie – majątek ziemski położony 4 kilometry na północny zachód od Bań Mazurskich, nad rzeką Gołdąpą. Dobra rycerskie. Na pocz. XX wieku własność rodziny Steinert (w pobliskim lesie znajduje się cmentarz i kaplica grobowa tej rodziny), w końcu lat 20. XX wieku rodziny Bark. Dwór pochodzi z 2. połowy XIX wieku. Założony na rzucie prostokąta, parterowy, przykryty dachem dwuspadowym. W elewacji frontowej potężna trójkątna wstawka wsparta na parach kolumn.

Boćwiński Młyn – niewielki majątek ziemski położony 18 kilometrów na zachód od Gołdapi. Dwór pochodzi z końca XIX wieku. Założony na rzucie wydłużonego prostokąta, parterowy, przykryty wysokim dachem mansardowym. W elewacji frontowej dwa symetryczne, przeszklone ryzality.

1.

Rys. 21

2.

Rys. 22

3.

Rys. 23

4.

Rys. 24

Słowniczek pojęć architektonicznych:

elewacja - zewnętrzna powierzchnia ściany budynku ze wszystkim znajdującymi się na niej elementami (elewację, w zależności od położenia, określa się zgodnie z położeniem np. do ulicy: frontowa, tylna, boczna, ogrodowa dla budynków z przylegającym ogrodem),

kondygnacja – piętro budynku,

dach dwuspadowy - zwany też: szczytowym lub siodłowym, dach o dwóch połaciach dachowych,

dach czterospadowy – dach o dwóch połaciach podłużnych w kształcie trapezu i dwóch połaciach bocznych w kształcie trójkąta,

dach mansardowy - dach łamany, zbudowany z dwóch oddzielonych od siebie gzymsem powierzchni połaci dachowych,

gzymś - pozioma, zwykle profilowana listwa wystająca przed lico muru, chroniąca elewację budynku przed ściekającą wodą deszczową; nierzadko pełni też funkcję ozdobną,

ryzalit - występ z lica w elewacji budynku w jego części środkowej, bocznej lub narożnej, prowadzony od fundamentów po dach.

1. Uzupełnij tabelkę, dopasowując nazwy poszczególnych majątków ziemskich do zdjęć.

1	2	3	4

2. Odszukaj na mapie położenie opisanych majątków ziemskich.

3. Z jakiego okresu pochodzą opisane majątki ziemskie?

.....

4. Jakie elementy majątków ziemskich wspomniane zostały w przedstawionych opisach?

.....

.....

VII. Na podstawie tekstu odpowiedz na pytania.

*„Tradycyjna zabudowa pól, a także rodzaj upraw i ich powiązania z naturalnym pejzażem określają charakter regionu. Wyodrębniają go spośród innych, stanowią o jego atrakcyjności. Krajobraz na okładce reklamowego folderu jest wizytówką regionu, pierwszym zaproszeniem do jego odwiedzenia. Dopiero później następuje opis historii, zwyczajów, regionalnych potraw i trunków. To właśnie ów specyficzny, niepowtarzalny klimat, urok miejsca na ziemi, w którym czujemy, najczęściej nieświadomie, jakąś naturalną harmonię pomiędzy tradycją a współczesnością, bywa określany jako **genius loci** – duch miejsca.*

Z podróży przywozimy wspomnienia uroczych miasteczek i wsi, tak innych od naszych, składających się na krajobraz rodzimy — francuskich kamiennych osad i kościołów, niemieckich barwnych ryglówek czy czerwonych, drewnianych szwedzkich domów. W krajach tych w naturalny sposób jest kontynuowana miejscowa tradycja budowlana. Przykłady te pokazują, że można budować w zgodzie z tą tradycją, nie rezygnując jednocześnie z udogodnień współczesnej cywilizacji.

Nie bez znaczenia są też wymierne korzyści ekonomiczne wynikające z możliwości zarabiania na turystyce. Dobrze zachowana i utrzymana w tradycyjnym klimacie wieś może być bardzo atrakcyjnym miejscem wypoczynku lub stałego zamieszkania. Nie należy zapominać o walorach edukacyjnych należycie utrzymanego krajobrazu. Jak uczyć historii bez jej materialnych świadków? Jak uczyć studentów architektury bez możliwości konfrontacji teorii z dziełami poprzedników? Jak uczyć lokalnego patriotyzmu bez pokazania odrębności i wartości najbliższych okolic? Jak uczyć szacunku dla innych krajów bez szacunku dla własnego?”

Bartoś Magdalena, Zalewska Barbara, „Architektura w krajobrazie wiejskim Warmii i Mazur”, Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Olsztyn 2003, str. 56-57

1. Jakie korzyści przynosi utrzymanie tradycyjnej zabudowy wsi?

.....

.....

.....

2. Co to jest genius loci? Jak scharakteryzujesz genius loci swojej miejscowości?

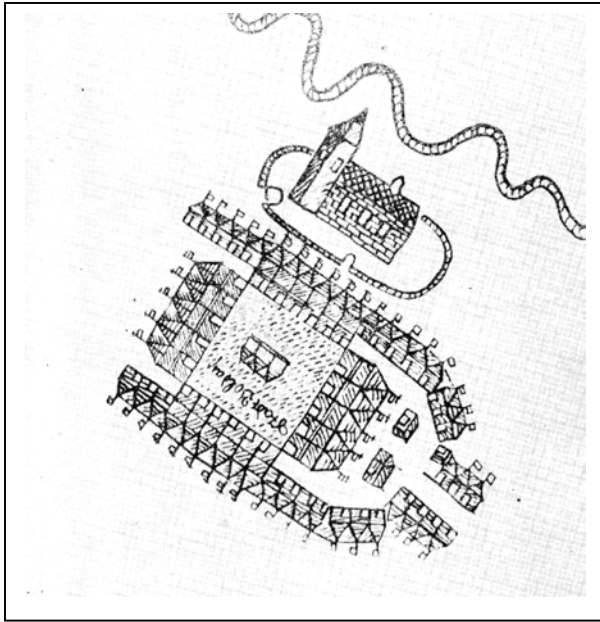
.....

.....

.....

HISTORIA MIEJSCOWOŚCI: DUBENINKI, BANIE MAZURSKIE, GOŁDAP

I. Przeczytaj poniższy tekst i odpowiedz na pytania.

25. Plan Goldapi z 1608 roku według Marcina Nagela

„...My z Bożej Łaski Albrecht Fryderyk, margrabia brandenburski i książę w Prusiech, wszem wobec obwieszczamy i tym naszym otwartym piśmie przyznajemy wobec nas samych, naszych następców i przyszłych władców, jako że dla ogólnego wzrostu i naprawy naszego kraju i poddanych po należytej rozwadze i zasięgnięciu mądrych rad założyć nowe miasto w naszym powiecie Wystruci za pożyteczne i konieczne uważamy. Przeto więc, aby dzieło założenia obecnie zamierzonego miasta z należyłą trwałością rozpoczęte być mogło, tako też na wzniesienie tegoż 154 i pół włóki gruntu nad rzeką, nazwaną Goldapą położonego mieszkańcom nadajemy i przyznajemy.

Zarządzamy i mocą niniejszego naszego pisma ustanawiamy dla nas, naszych następców i przyszłych panujących, że w imię Boga Najwyższego, który aby swoją bożą łaskę i ojcowskie błogosławieństwo na zamierzone ku jego większej chwale i uczczeniu dzieło użyzyć i zesłać raczył, na oznaczonym miejscu gród budujemy, który na place i ulice podzielony zwać się ma Goldapią, mianujemy i życzymy, aby odtąd po wsze czasy tak był nazwany”. (Akt lokacyjny Goldapi)

1. Czego dotyczy przytoczony tekst dokumentu?

.....

.....

.....

.....

2. Kto jest autorem dokumentu?

.....

3. Jakie nazwy geograficzne wymienia dokument?

.....

.....

II. Uzupełnij tabelę.

Nazwy miejscowości	Założyciel	Rok założenia
Banie Mazurskie, Banie, Bania Benkheim (przed 1945r.),		

	Krzysztof Gordecki	
		1570 rok

III. Zaznacz właściwą odpowiedź, a następnie naniś ją do tabelki poniżej testu:

1. Założenie Gołdapi powierzono:
  - a) Broniszowi Rostkowi,
  - b) Albrechtowi Hohenzollernowi,
  - c) Krzysztofowi Gordeckiemu,
  - d) Mikołajowi z Dąbrowy.
2. W Dubeninkach znajduje się:
  - a) Muzeum Ziemi Gołdapskiej,
  - b) Galeria Sztuki Współczesnej,
  - c) Izba Regionalna,
  - d) Galeria Rękodzieła i Sztuki Ludowej.
3. Kościół w Dubeninkach pochodzi z:
  - a) początku XX wieku
  - b) II połowy XX wieku,
  - c) pierwszej połowy XIX wieku,
  - d) II połowy XIX wieku.
4. Najdłużej wygłaszano kazania w językach polskim, niemieckim i litewskim w:
  - a) Dubeninkach,
  - b) Gołdapi,
  - c) Baniach Mazurskich,
  - d) Żytkiemach.
5. Po II wojnie światowej na tereny obecnej gminy Banie Mazurskie przesiedlono ludność:
  - a) litewską,
  - b) rosyjską,
  - c) ukraińską,
  - d) niemiecką.
6. Ludność przesiedlona w rejony wschodnich Mazur po zakończeniu działań wojennychpochodziła głównie:
  - a) z Suwalszczyzny,
  - b) z Warmii,
  - c) z zachodniej części Mazur,
  - d) ze Śląska.
7. „Erich Koch – Wall” to:
  - a) niemiecka pozycja obronna,
  - b) nazwa jednostki niemieckiej stacjonującej nad jeziorem Gołdap,
  - c) pociąg pancerny Ericha Kocho,
  - d) nazwa oddziałów niemieckiego lotnictwa.
8. Kolej przebiegająca przez Gołdap prowadziła do Elku z:
  - a) Berlina,
  - b) Elbląga,
  - c) Królewca,
  - d) Olsztyna.

26. Cerkiew grekokatolicka w Baniach Mazurskich

9. Kanał Brożajcki łączy:
- Jarkę z Gołdapą,
  - Węgorapę z Pregołą,
  - Węgorapę z Gołdapą,
  - Gołdapę z jeziorem Gołdap.
10. Linia kolejowa łącząca Gołdap z Gąbinem wybudowana została:
- na początku XX wieku,
  - pod koniec XIX wieku,
  - w połowie XIX wieku,
  - na przełomie XIX i XX wieku.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

IV. Wymień znane ci zabytkowe obiekty dawnej linii kolejowej Gołdap – Gąbin.

.....

.....

.....

V. Wymień i opisz najbardziej godne zobaczenia miejsca, zabytki i pomniki w twojej miejscowości lub w największej pobliskiej miejscowości.

.....

.....

.....

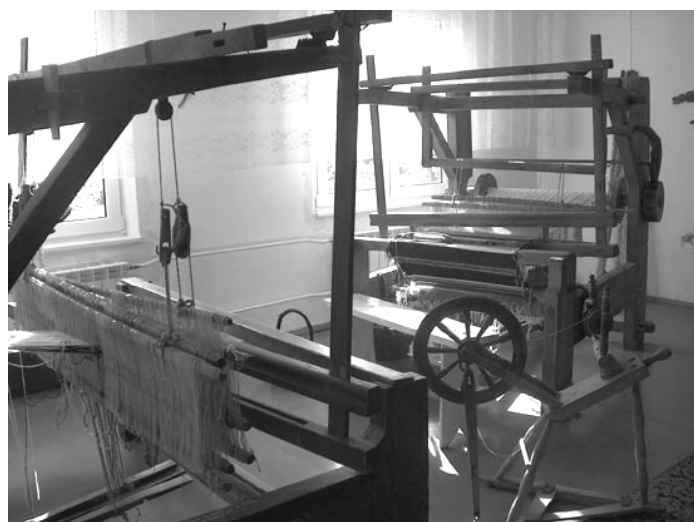
VI. Co zmieniłbyś w swojej miejscowości by była atrakcyjniejsza?

.....

.....

.....

VII. Przeczytaj poniższy tekst i dopowiedz na pytania.

„Historię kultury ludowej obecnych Mazur należy właściwie zacząć od osadnictwa powojennego. Cały ten wielki region zasiedlili po II wojnie światowej zupełnie nowi mieszkańcy - z Mazowsza, z Polski południowo-wschodniej, spod Wilna, spod Wołkowyska, z Grodzieńszczyzny. Tereny graniczące z Suwalszczyzną niemal w całości zagospodarowali mieszkańcy tego właśnie regionu, przynosząc ze sobą stare obrzędy, obyczaje, regionalną kuchnię, dawny język. Jeśli więc turysta zada sobie pytanie, skąd w naszej gminie wzięły się kartacze, sękacz czy „bulwiana baba”, albo zastanowi się nad dziwną gwarą, odpowiedź znajdzie... za miedzą na Suwalszczyźnie, która od XVI stulecia nie przeżyła wymiany ludności.

27. Warsztaty tkackie z Galerii Rękodziela i Sztuki Ludowej w Dubeninkach

Wejście dzisiejszej Suwalszczyzny w XVI wieku (wówczas jako części Litwy) w skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów wiązało się z rozwojem stałego osadnictwa. Napłynęła tam przede wszystkim ludność z sąsiedniego Mazowsza, w niewielkiej części także ewangelicy z Prus (Mazurzy) oraz Litwini od północnego wschodu. Następne fazy kolonizacyjne nie zmieniły zasadniczo struktury osiedleńczej Suwalszczyzny (w ok. 90 proc. ludność polska, później stopniowo napływali Żydzi). Aż do lat sześćdziesiątych XX wieku przetrwały: dawna mowa, kuchnia, stroje ludowe, obrzędy weselne, pogrzebowe, świąteczne, zachowały się tradycyjne sprzęty, narzędzia, tradycyjne budownictwo drewniane. Dopiero ostatnie dziesięciolecia zmieniły krajobraz kulturowy tradycyjnych wsi i osad”.

„Gmina Dubeninki zaprasza”, praca zbiorowa, GOK w Dubeninkach,

1. O jakim procesie mówi powyższy tekst?

.....

.....

.....

2. Jaka ludność osiadła po II wojnie światowej na terenach Mazur?

.....

.....

.....

3. Wyjaśnij, skąd na naszym terenie wzięły się takie potrawy, jak kartacze, sękacz itp.

.....

.....

.....

VIII. Porozmawiaj ze starszymi członkami twojej rodziny i odpowiedz na pytania:

1. Gdzie mieszkają (mieszkali) twoi dziadkowie?

.....

.....

.....

2. Skąd pochodzą twoi dziadkowie (z jakich terenów, z jakich miejscowości)?

.....

.....

.....

.....

3. Jeśli nie urodzili się na Mazurach, kiedy przybyli na te tereny?

.....

.....

CMENTARZE – NIEZNANE DZIEDZICTWO KULTUROWE

I. Zaznacz właściwą odpowiedź, a następnie nanieś ją do tabelki poniżej testu:

1. Jakich cmentarzy na naszych terenach jest najwięcej?
  - a) ewangelickich,
  - b) katolickich,
  - c) żydowskich,
  - d) prawosławnych.
2. Jakie rodzaje cmentarzy najczęściej występują na naszych terenach?
  - a) wiejskie, wojenne, rodzinne, niemieckie,
  - b) z I wojny światowej, prawosławne, dziecięce, wiejskie,
  - c) starowierców, rosyjskie, wiejskie, rodzinne,
  - d) polskie, baptystów, z II wojny światowej, kościelne.
3. Kiedy wydano zakaz chowania zmarłych w obrębie siedzib ludzkich?
  - a) w połowie XVIII wieku,
  - b) w połowie XX wieku,
  - c) w połowie XIX wieku,
  - d) na przełomie XIX i XX wieku.
4. Jaka roślinność nie jest charakterystyczna dla dawnych cmentarzy?
  - a) kępy wysokich drzew na wzniesieniach,
  - b) szpalery drzew,
  - c) aleje na planie krzyża,
  - d) skupiska drzew owocowych.
5. Jaki rośliny są najbardziej charakterystyczne dla starych cmentarzy?
  - a) chryzantemy i bratki, drzewa różnogatunkowe,
  - b) rabaty kwiatowe, drzewa liściaste,
  - c) barwinek i tawuła, drzewa iglaste,
  - d) bluszcz i kępy krzewów.
6. Gdzie znajdują się na naszych terenach dawne cmentarze rodzinne lub kaplice rodowe?
  - a) Orliniec, Rapa, Zakałcze,
  - b) Rapa, Stańczyki, Gołdap,
  - c) Zakałcze, Boćwinka, Grabowo,
  - d) Orliniec, Banie Mazurskie, Dubeninki.
7. Na cmentarzach z I wojny światowej zostali pochowani głównie żołnierze:
  - a) rosyjscy i polscy,
  - b) niemieccy i francuscy,
  - c) niemieccy i polscy,
  - d) rosyjscy i niemieccy.
8. Najczęściej XIX i XX-wieczne wiejskie cmentarze ewangelickie znajdowały się:
  - a) na wzniesieniach terenu,
  - b) w centrum wsi,
  - c) na obniżeniach terenu,
  - d) nad jeziorami lub rzekami.

28. Macewa pochodząca z cmentarza żydowskiego założonego w 1815 roku w Szczytnie

1	2	3	4	5	6	7	8

II. Wykonaj poniższe zadania wykorzystując informacje zdobyte podczas spaceru po starych cmentarzach położonych w twojej miejscowości:

1. Jakie charakterystyczne dla cmentarzy ewangelickich elementy zobaczyłeś na założonym przed 1945 roku cmentarzu (cmentarzach) w twojej miejscowości? Zaznacz odpowiednio wybierając z poniższych propozycji.

a) *typy roślinności:*

- stare świerki, sosny lub modrzewie,
- tuje,
- dęby, graby, lipy,
- płożący się po ziemi barwinek,
- krzewy śnieguliczki,
- porastający pnie drzew bluszcz.

b) *typy nagrobków:*

- krzyże kamienne,
- krzyże żelazne,
- żelazne ogrodzenia,
- betonowe mogiły,
- groby żołnierzy.

c) *usytuowanie cmentarza*

- na wzgórzu,
- wśród pól,
- nad rzeką,
- na skarpie,
- przy kościele,
- blisko wsi,
- daleko od wsi,
- w obrębie majątku ziemskiego,
- w centrum miasta,
- na obrzeżach miasta,
- w lesie.

2. Z jakiego okresu pochodzą znajdujące się tam nagrobki?

.....

.....

3. W jakim stanie znajdują się cmentarze i nagrobki na cmentarzach sprzed 1945 roku?

.....

.....

.....

.....

.....

4. Czy na cmentarzach zachowały się jakieś napisy, daty, nazwiska? Jeśli tak przepisz dwa wybrane przez siebie epitafia (napisy nagrobne).

.....

.....

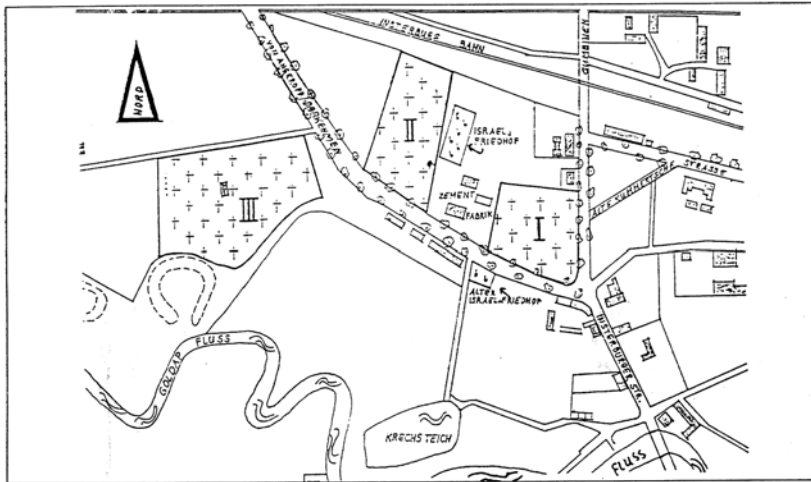
.....

.....

.....

.....

29. Dawna Goldap. Stary i nowy cmentarz żydowski oraz I, II i III cmentarz przy szosie na Darkiejmy.

5. Ile cmentarzy znajduje się w twojej miejscowości? Jakiego typu to cmentarze?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6. W jaki sposób, twoim zdaniem, można chronić stare cmentarze znajdujące się w twojej miejscowości lub w jej okolicach?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. Czy twoim zdaniem należy chronić stare cmentarze? Odpowiedź uzasadnij.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

DZIEJE PRUS OD KRÓLESTWA PRUSKIEGO DO UPADKU III RZESZY

I. Dopasuj odpowiednio życiorysy mazurskich działaczy pragnących zachować język i tradycje mazurskie wśród ulegającej germanizacji ludności Prus Wschodnich.

1. Urodził się 27 września 1858 w Skomacku, powiat elcki, zmarł 22 września 1940 w Orzyszu. Polski poeta ludowy, działacz mazurski. Pochodził z rodziny chłopskiej. Po skończeniu szkoły ludowej nauczył się ciesielstwa i murarstwa; zawody te wykonywał do końca życia. Od siedemnastego roku życia pisał wiersze w języku polskim. Jego wiersze ukazywały się w „Mazurze”, „Gazecie Ludowej” (Elk), „Mazurskim Przyjacielu Ludu”. Jednocześnie rozpoczął działalność społeczną i polityczną. Od 1890 zajmował się biblioteką Towarzystwa Czytelni Ludowych w Ogródku, był w gronie założycieli Mazurskiej Partii Ludowej. Działal także na rzecz sprawy polskiej w okresie plebiscytu. Już w 1897 określony przez Niemców mianem „zatwardziałego Polaka”, znajdował się pod stałą obserwacją nazistów. Pośmiertnie odznaczony Krzyżem Orderu Odrodzenia Polski, został także uhonorowany pomnikiem w Elku oraz muzeum w Ogródku.

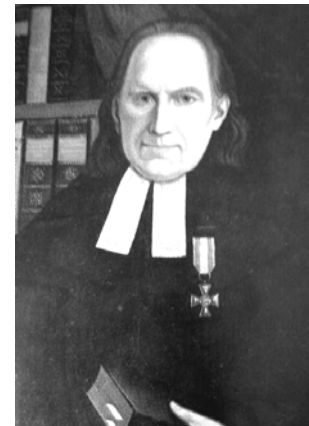
Rys. 30

Rys. 31

2. Urodził się 23 października 1808 w Kowalkach, w powiecie gołdapskim, zmarł 25 marca 1895 w Lecu (obecnie Giżycko). Mazurski nauczyciel, pisarz, wydawca i redaktor „Gazety Leckiej” oraz „Kalendarza Królewsko-Prusko-Ewangelickiego”. Pochodził z rodziny chłopskiej. Po ukończeniu seminarium nauczycielskiego w Karalene koło Wystruci był nauczycielem w Mikołajkach, Szestnie i Sterławkach Wielkich. Z jednej strony uważany był za germanizatora, m.in. występował przeciwko Gustawowi Gizewiuszowi i jego walce o język polski na Mazurach, z drugiej przyczynił się do utrwalenia tam języka mazurskiego. Uważał się za Mazura - nie Polaka i nie Niemca. W swoich pracach gloryfikował Hohenzollernów, zacierając odrębności między Mazurami a Niemcami, a jednocześnie publikował utwory Kochanowskiego, Reja, Krasickiego czy Mickiewicza.

3. Urodził się 19 lipca 1764 r. w Olsztynku, zmarł 3 czerwca 1855 r. Studiował teologię w Królewcu. Uczył się polskiego języka literackiego, poznał łacinę, grekę, hebrajski, sanskryt, a także języki słowiańskie oraz niemiecki i francuski. Po studiach poświęcił się pracy pedagogicznej oraz opracowywał i wydawał publikacje dotyczące nauki języka polskiego. W 1798 przeniósł się do Gdańska, gdzie objął stanowisko lektora języka polskiego w Gimnazjum Akademickim. Kazania głosił w języku polskim. Z dużym zaangażowaniem włączał się w obronę języka polskiego przed germanizacją. Pozostawał w osobistych i korespondencyjnych kontaktach z pastorami na Mazurach, Pomorzu, Śląsku, pomagając im w krzewieniu języka polskiego. Wydał około pięćdziesięciu publikacji. Gromadził również księgozbiór, w którym znalazły się cenne starodruki w języku polskim.

Rys. 32

Rys. 33

4. Pierwotne imię i nazwisko to Adalbert von Winkler. Urodził się 11 lipca 1838 w Lötzen (Lec, obecnie Giżycko) - zmarł 15 stycznia 1918 we Lwowie. Historyk, wieloletni dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Angażował się w działalność patriotyczną i miał swój udział w powstaniu styczniowym - organizował transport broni. 11 września 1863 został aresztowany i uwięziony w Górnej Bramie w Olsztynie. Studia ukończył w Królewcu, potem w różnych miejscach szukał pracy, ponieważ władze pruskie odmawiały mu zatrudnienia na terenach, gdzie mieszkali Polacy. Pracę znalazł jako bibliotekarz u J.K. Działyńskiego w Kórniku pod Poznaniem. Ostatecznie od 1873 zaczął pracować w Zakładzie im. Ossolińskich we Lwowie.

Michał Kajka	Krzysztof Celestyn Mrongowiusz	Wojciech Kętrzyński	Marcin Giersz (inaczej Gerss)

II. Przeczytaj poniższy tekst i odpowiedz na pytania.

„Na skraju Puszczy Rominckiej, na południowym brzegu jeziora Gołdap w latach 1940-41 wybudowano kompleks obiektów i w maju 1941 roku przeniesiono tam kwaterę lotnictwa z Szerokiego Boru, z Puszczy Piskiej. Rozmieszczono tam wszystkie wydziały dowództwa, a Sztab Generalny zajął dawny pałac cesarza Wilhelma II w Romintach (Jagdhaus), obok pałacu myśliwskiego Göringa (Jägerhof). W lesie, nad jeziorem, wybudowano kilkanaście baraków drewnianych(...), 6 schronów betonowych podziemnych, 2 bunkry obronne z dwoma otworami strzelniczymi. Grubość ścian i stropów - 2 m. Dwa bunkry o betonowych ścianach grubości 50 cm i wysokości 6 m przykryto płaskimi dachami strunobetonowymi. Przez teren kwatery przebiegała linia kolejowa z Goldapi do Gumbinnen (Gusiew). Pociąg Göringa „Azja” stał zawsze na wspomnianej linii kolejowej. Batalion ochrony Göringa stacjonował w Goldapi.

34. Marszałek Rzeszy - Herman Göring

W czasie pobytu Göringa w Romintach jego pociąg specjalny „Azja” stał na skraju puszczy w Kumieciach lub w Tolnigkejmach, ale od lipca 1944 r. po zamachu na Hitlera, Göring mieszkał w pociągu. Od lata 1944 r. w rejonie puszczy działali już spadochroniarze rosyjscy. Wzmocniono posterunki, zagrodzono drogi, teren otoczono rowami strzeleckimi i drutem kolczastym, przygotowano wszystkie bunkry do użytku. Göring w Puszczy Rominckiej przebywał tylko do sierpnia 1944 r. gdyż wojska rosyjskie były już w pobliżu. Wtedy wywieziono wszystkie wartościowe przedmioty, m.in. trofea, rzeźby i obrazy.

Pierwszego sierpnia 1944 r. został wydany rozkaz zniszczenia kwatery, w przypadku zagrożenia przez nieprzyjaciela. Kwatera Göringa została zburzona przez samych Niemców w nocy z 19 na 20 października 1944 roku. Rozkaz do ewakuacji wszystkich mieszkańców Romint i puszczy wydano 19-20 października, a Rosjanie wkroczyli już 22-23 października 1944 roku. Walki o Gołdap toczyły się długo, miasto kilkakrotnie przechodził z rąk do rąk. Puszcza była terenem zaciętych walk. Ostatecznie 21-22 stycznia 1945 r. armia gen. Hossbacha musiała się wycofać. Po wojnie Rosjanie zajęli nadające się budynki na komendanturę, strażnicę pograniczników, mieszkania dla oficerów, ich rodzin i żołnierzy.

Obecnie na bazie dawnych betonowych bunkrów funkcjonuje sanatorium. Obiekt powstał w latach siedemdziesiątych jako ośrodek wypoczynkowy radia i telewizji. W latach osiemdziesiątych, po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego, znajdował się tam ośrodek internowania kobiet. W ostatnich latach w tym miejscu funkcjonuje ośrodek wypoczynkowy „Wital”.

„Mazury Północne. Przewodnik ilustrowany”, Stanisław Sieminski, Wydawnictwo „STES”, Kętrzyn, 2002 r.

1. Jakie obiekty znajdowały się podczas II wojny światowej nad jeziorem Gołdap?

.....

.....

.....

2. Jakie obiekty znajdowały się po II wojnie światowej nad jeziorem Gołdap?

.....

.....

3. Kiedy ostatecznie została zdobyta Gołdap?

.....

35. Prezydent Rzeszy - Paul von Hindenburg w 1933 roku na uroczystościach przy pomniku Tannenberg

III. Przeczytaj poniższy tekst i odpowiedz na pytania.

„W pierwszej wojnie światowej miasto znajdowało się na samej linii frontu, pod ostrzałem artyleryjskim. Wśród walk przechodziło z rąk do rąk. Osiemnastego sierpnia 1914 roku wkroczyły doń wojska rosyjskie. W mieście i okolicy obozowało około 50 000 żołnierzy rosyjskich. Dziesiątego września 1914 roku miasto odbili Niemcy, ażeby ponownie je utracić 9 listopada. Jedenastego lutego 1915 roku Goldap została ostatecznie zajęta przez Niemców. Straty i zniszczenia w mieście były duże zarówno w budownictwie, jak i w ludziach. Samych zabitych na froncie goldapian było 292, ponadto zginęły 52 osoby cywilne, 286 osób wywieziono. W okresie międzywojennym mieszkańcy Goldapi odbudowali prawie całe zniszczone działaniami wojennymi miasto. W roku 1939 Goldap osiągnęła liczbę 12 818 mieszkańców”.

„Goldap. Z dziejów miasta i powiatu”, pod red. Andrzeja Wakara, Pojezierze, Olsztyn, 1971r.

1. Jakie wydarzenia rozegrały się w naszym regionie podczas „Wielkiej Wojny” – I wojny światowej?

.....

.....

.....

2. Jaki skutek miały te wydarzenia?

.....

.....

3. Porównaj współczesną liczbę mieszkańców Goldapi z liczbą z 1939 roku. Jakie wnioski można wyciągnąć z tego porównania?

.....

.....

IV. Na podstawie poniższego tekstu oraz załączonej mapki „Wał Wschodni” odpowiedz na pytania.

„Budowę Wału Wschodniego rozpoczęto w sierpniu 1944 roku w ramach tzw. „Erich-Koch-Aktion”. W powiatach, przez który Wał miał przebiegać, kierownictwo spraw budowlanych objęli odpowiedni powiatowi inspektorzy budowlani (Kreisbaumeister). W dobrej współpracy z organami wojskowymi, zwłaszcza z jednostkami pionierów, powstał ciąg rowów obronnych, okopów dla czołgów, system bunkrów jedno- i wieloosobowych itp. Prace prowadzono na zarządzenie władz powiatowych przy wykorzystaniu wszystkich sił ludzkich będących do dyspozycji.

Najdalej na wschód wysunięta linia Wału Wschodniego, zwana „pozycją osłonową Prus Wschodnich” (OstpreuRenschutz-Stellung), przebiegała od Suwałk zachodnim brzegiem Biebrzy i Narwi aż do Modlina nad Wisłą. Druga linia obrony, „linia graniczna Prus Wschodnich” (OstpreuRische Grenzstellung), biegła od Mierzei Kurońskiej, południowym brzegiem Niemna do Jurburga, stąd na południe bezpośrednio wzdłuż granicy Prus Wschodnich aż do Rajgrodu, następnie linią granicy Prus Wschodnich w kierunku południowo-zachodnim na południe od Działdowa prosto do Torunia.

Pierwsza spośród linii wewnętrznych, tzw. linia jezior mazurskich (*Masurische Seen-Stellung*), rozpoczynała się przy jeziorze Selmęt w pow. elckim, biegła przez poligon koło Elku w kierunku południowo-zachodnim do jeziora Roś, stąd do Jeziora Nidzkiego i dalej na południe od Szczytna i Olsztynka w kierunku Grudziądza. Druga linia wewnętrzna ciągnęła się od jeziora Roś w górę na zachód od Grabnika w powiecie elckim, biegła przez Płowczą Górę do jeziora Jędrzelewo, po zachodniej stronie Starych Juch w powiecie elckim, wzdłuż zachodniego brzegu jeziora Szóstak w kierunku północnym do jeziora Łažno w powiecie oleckim”.

„Mazury. Kraj – Ludzie – Historia”,
Reinhold Weber, Elk, 1996r.

1. Wymień poszczególne linie obronne „Wału Wschodniego”.

.....

.....

.....

.....

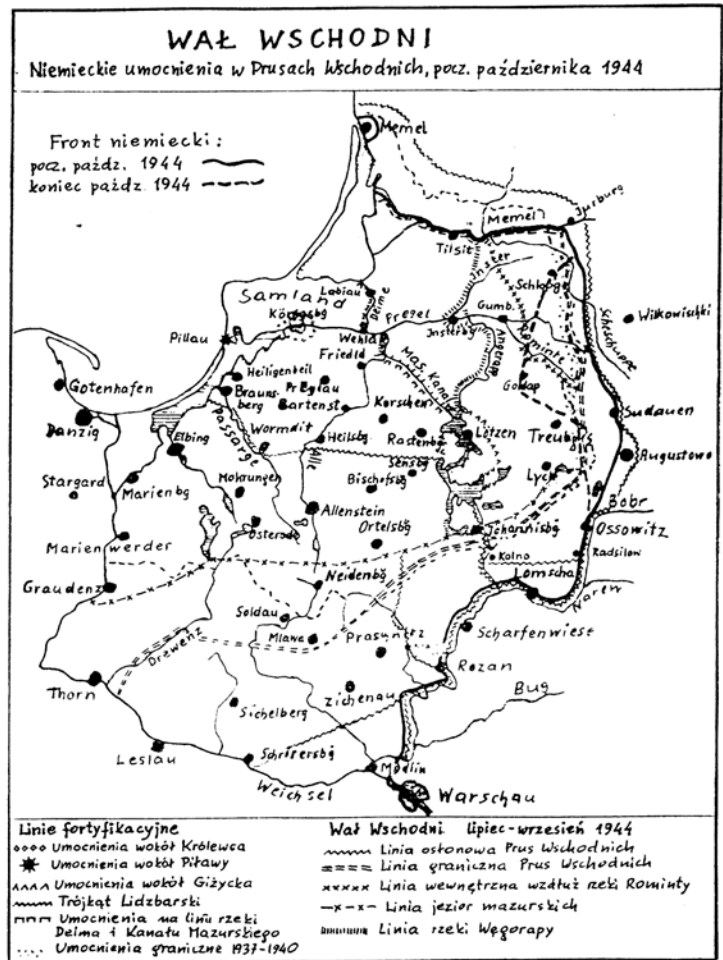
.....

.....

.....

.....

.....

Rys. 36

2. Która z linii umocnień przebiegała przez teren dzisiejszego powiatu gołdapskiego? Jakie znasz jej pozostałości?

.....

.....

.....

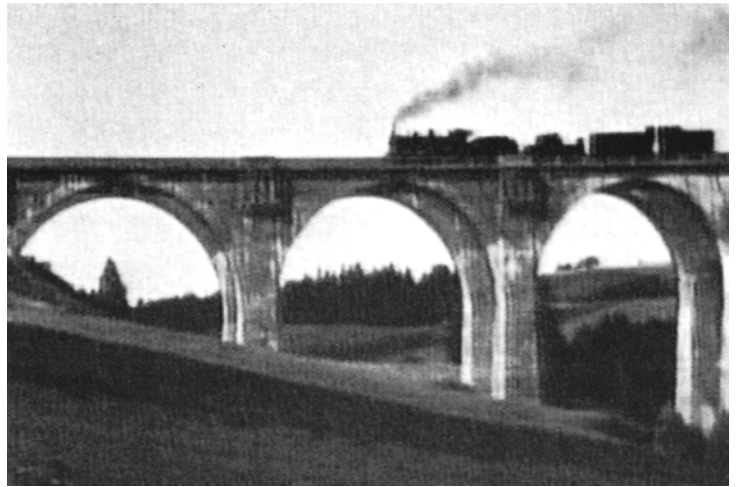
.....

.....

3. Odszukaj na współczesnej mapie przebieg linii „Wału Wschodniego”.

ATRAKcje TURYSTYCZNE POWIATU GOŁDAPSKIEGO

- I. Napisz, z czym kojarzy ci się marka turystyczna powiatu goldapskiego: „Kraina Łowców Przygód”.

37. Pociąg na mostach w Stańczykach – zdjęcie z 1928r.

- II. Jakie obiekty i tereny naszego powiatu określają poniższe nazwy oraz skąd się wzięły?

Polska tajga - .....

.....

Akwedukty północy - .....

.....

Gołdapski Giewont - .....

.....

Kompleks „Robinson” - .....

.....

Głazy Wilhelma - .....

.....

Polska piramida- .....

.....

Zakopane północy- .....

.....

V. Zareklamuj miejscowość, w której mieszkasz i jej okolice.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

39. Kościół w Dubeninkach

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

VI. Jakie inne, nie wspomniane wcześniej, atrakcje turystyczne pokazałbyś gościom przybyłym z innych regionów Polski? Wymień i krótko scharakteryzuj najciekawsze.

.....

.....

.....

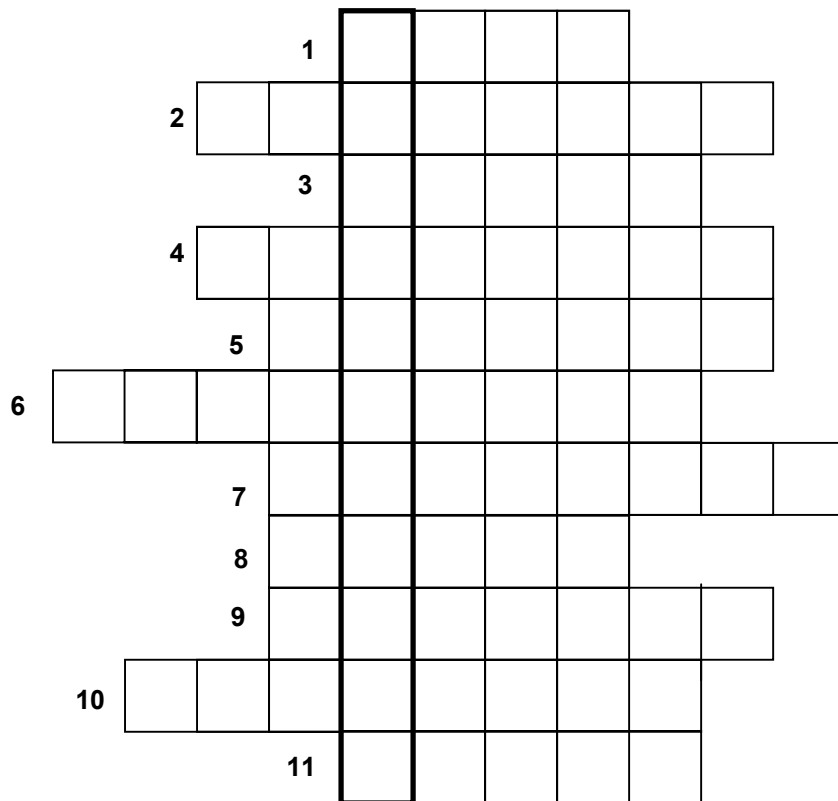
.....

.....

.....

VII. Rozwiąż krzyżówkę, wykorzystując zdobyte informacje o powiecie gołdapskim.

1. Znajduje się tam słynny grobowiec rodziny Farenheidów.
2. Kolor charakterystyczny dla dawnego budownictwa mazurskiego.
3. Upamiętniały polowania cesarza niemieckiego w Puszczy Rominckiej.
4. Jeden z rodzajów układów przestrzennych wsi.
5. Górował nad typowym krajobrazem wiejskim.
6. Jedna z gmin położonych w powiecie gołdapskim.
7. Roślina spotykana często na dawnych cmentarzach ewangelickich.
8. Przydrożne – prowadziły między innymi do majątków ziemskich.
9. Imię cesarza Niemiec, którego polowania upamiętniają głazy w Puszczy Rominckiej.
10. Mała ..... – rejon, z którym jesteśmy najbardziej związani.
11. Najwyższe w Stańczykach.

40. Mosty w Kiepojciach nazywane bramą do Parku Krajobrazowego Puszczy Rominckiej

KLUCZ DO TESTÓW

1. Test ze str.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
c	b	a	d	a	d	a	d	d	b

2. Test ze str. 29

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
a	d	c	c	d	b	d	d	c	c

3. Test ze str. 36-37

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
a	d	c	a	c	a	a	c	c	a

4. Test ze str. 39

1	2	3	4	5	6	7	8
a	a	c	d	c	a	d	a

SPIS ILUSTRACJI:

1. Schemat różnicowania się Indoeuropejczyków, źródło: Strzelczyk Jerzy, „Od Prasłowian do Polaków”, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1987r., str. 9
2. Związki pomiędzy indoeuropejskimi językami Europy, źródło: Strzelczyk Jerzy, „Od Prasłowian do Polaków”, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1987r., str. 9
3. Mapa podziału plemiennego Prus (X-XIII w.) - Białuński Grzegorz, „Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich”, OBN, Olsztyn, 1999r., str. 189
4. Regiony geograficzne Polski północno-wschodniej według Jerzego Kondrackiego
5. „Konrad Mazowiecki” – Jan Matejko, źródło: http://www.wiw.pl/historia/poczet/pict/zoom/konrad_mazowiecki.gif
6. Plan zamku w Olsztynie, źródło: <http://www.zamkipolskie.com/olszt/olszt03.gif>
7. Zamek w Olsztynie – skrzydło południowo – wschodnie, źródło: <http://www.zamkipolskie.com/olszt/olszt.html>
8. Herb Ulryka von Jungingena, źródło: J. Daubmann: Chronica. Kurtzer Ausszug der preussischen Chronicken von dem Jar 1200 bis auff diese jetzige unsere Zeit, Królewiec 1566, za: <http://art.webestem.pl/14/herby.php>
9. Reszel - zarys murów miejskich i baszt obronnych z przełomu XIX i XX wieku z zachowanym średniowiecznym układem urbanistycznym, źródło: <http://www.reszel.iap.pl/img/foto/plan01.jpg>
10. „Hołd pruski” - Jan Matejko, źródło: http://polskiedzieje.pl/zdjecia/hold_pruski.jpg
11. Malowana szafa mazurska, źródło: Kruk Erwin, „Warmia i Mazury”, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003, str. 145
12. Skrzynia mazurska, źródło: Kuźniewski Bogumił (red.), „Warmiaci i Mazurzy. Życie codzienne ludności wiejskiej w I połowie XIX wieku”, Towarzystwo Przyjaciół Olsztyńka, Olsztynek 2002, str. 59
13. Piec mazurski z początku XIX wieku, źródło: Kuźniewski Bogumił (red.), „Warmiaci i Mazurzy. Życie codzienne ludności wiejskiej w I połowie XIX wieku”, Towarzystwo Przyjaciół Olsztyńka, Olsztynek 2002, str. 95
14. Kołowrotek używany do przedzenia wełny lub lnu, rys. Anna Bibrikh,
15. Słup graniczny w Prostkach, źródło: <http://www.prostki.bil-wm.pl/ryc/577e8bd33eb18469.jpg>
16. Herb Prus Książęcych, , źródło: Kuźniewski Bogumił (red.), „Warmiaci i Mazurzy. Życie codzienne ludności wiejskiej w I połowie XIX wieku”, Towarzystwo Przyjaciół Olsztyńka, Olsztynek 2002, str. 21
17. Fryderyk II Wielki, źródło: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/pl/f/fb/Fryderyk_II_Wielki.jpg
18. Herb wielki królów Prus, według H.G.Ströhl, Deutsche Wappenrolle, 1897, za: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Grafika:Preussen-1871.jpg>
19. Ziemie pruskie w latach 1772-1807r. według G. Leydinga, źródło: Stanisław Achremczyk, „Historia Warmii i Mazur”, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, 1997r., po str. 304
20. Układy przestrzenne wsi
21. Galwiecie, elewacja frontowa, źródło: Jackiewicz-Garniec Małgorzata, Garniec Mirosław, „Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich”, Studio Wydawniczo-Reklamowe ARTA, Olsztyn 1999, str. 276
22. Rogajny, elewacja ogrodowa, , źródło: Jackiewicz-Garniec Małgorzata, Garniec Mirosław, „Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich”, Studio Wydawniczo-Reklamowe ARTA, Olsztyn 1999, str. 331
23. Boćwiński Młyn, elewacja frontowa, , źródło: Jackiewicz-Garniec Małgorzata, Garniec Mirosław, „Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich”, Studio Wydawniczo-Reklamowe ARTA, Olsztyn 1999, str. 261
24. Zakalcze Wielkie, elewacja frontowa, , źródło: Jackiewicz-Garniec Małgorzata, Garniec Mirosław, „Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich”, Studio Wydawniczo-Reklamowe ARTA, Olsztyn 1999, str. 366
25. Plan Gołdapi z 1608 roku według Marcina Nagela, źródło: Wakar Andrzej (red.), „Gołdap – z dziejów miasta i powiatu”, Wydawnictwo „Pojezierze”, Olsztyn 1971, str. 83
27. Cerkiew grekokatolicka w Baniach Mazurskich, źródło: <http://baniemazurskie.scholaris.pl/grafika/religie/cerkiew2.jpg>
28. Warsztaty tkackie z Galerii Rękodziela i Sztuki Ludowej w Dubeninkach
29. Macewa pochodząca z cmentarza żydowskiego znajdującego się w Szczytnie, założonego w 1815 roku, źródło: Kruk Erwin, „Warmia i Mazury”, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003, str. 128
30. Dawna Gołdap. Stary i nowy cmentarz żydowski oraz I, II i III cmentarz przy szosie na Darkiejmy, źródło: "Goldap in Ostpreussen - Stadt und Landkreis", Kommissionsverlag Gerhard Rautenberg, Leer, 1992, str.168
31. Michał Kajka, źródło: <http://republika.pl/sp12/kajka.jpg>
32. Marcin Giersz, źródło: Wakar Andrzej (red.), „Gołdap – z dziejów miasta i powiatu”, Wydawnictwo „Pojezierze”, Olsztyn 1971, str. 74
33. Krzysztof Celestyn Mrongowiusz, źródło: <http://www.mragowo.um.gov.pl/zdjecia/image4.JPG>
34. Wojciech Kętrzyński, źródło: <http://www.oss.wroc.pl/dzialy/rekopisy/obrazki/ketrzynski.jpg>
35. Marszałek Rzeszy - Herman Göring , źródło: http://www.emol.com/especiales/hitler/fotos/goring_2.gif
36. Prezydent Rzeszy - Paul von Hindenburg w 1933 roku na uroczystościach przy pomniku Tannenberg, źródło: Kruk Erwin, „Warmia i Mazury”, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003, str. 176
37. Wał Wschodniopruski – niemieckie umocnienia w Prusach Wschodnich, pocz. października 1944r., źródło: R. Weber, „Mazury. Kraj – Ludzie – Historia”, Elk, 1996r., str. 149
38. Pociąg na mostach w Stańczykach – zdjęcie z 1928r., źródło: „Gmina Dubeninki zaprasza”, praca zbiorowa, GOK w Dubeninkach, okładka wewnętrzna
39. Najstarszy głaz Wilhelma zachowany po polskiej stronie Puszczy Rominckiej z 1900 roku, źródło: wystawa fotograficzna – „Ocalałe dziedzictwo” GCK Dubeninki
40. Kościół w Dubeninkach, źródło: „Gmina Dubeninki zaprasza”, praca zbiorowa, GOK w Dubeninkach, str. 3
41. Mosty w Kiepojciach nazywane bramą do Parku Krajobrazowego Puszczy Rominckiej, źródło: wystawa fotograficzna – „Ocalałe dziedzictwo” GCK Dubeninki

SPIS TREŚCI:

Słowo o regionalizmie.....	3
Prusowie – tajemniczy lud.....	6
Położenie geograficzne regionu, granice administracyjne, mieszkańcy.....	10
Zakon Krzyżacki – podpalacze i krzewiciele kultury.....	14
Mazurzy – podania, tradycje, obyczaje i obrzędy.....	20
Rozwój Prus od sekularyzacji do rozbiorów Polski.....	25
Wiejski krajobraz kulturowy – układ przestrzenny wsi i dawnych majątków ziemskich.....	30
Historia miejscowości: Dubeninki, Banie Mazurskie, Gołdap.....	34
Cmentarze – nieznanne dziedzictwo kulturowe.....	39
Dzieje Prus od Królestwa Pruskiego do upadku III Rzeszy.....	42
Atrakcje turystyczne powiatu gołdapskiego.....	46
Klucz do testów.....	50
Spis ilustracji.....	51